Turkish Studies *Comparative Religious Studies*

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 251-280
DOI: 10.29228/TurkishStudies.22495
ISSN: 2667-5617
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 01.01.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.06.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (01.03.2019)-Referee 2 (05.04.2019)- Referee 3 (10.05.2019)

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE’DE DİN SOSYOLOJİSİ ALANINDA ÜRETİLEN DOKTORA TEZLERİNDE ÖNE ÇIKAN KONULARIN “AKADEMİK İLGİ VE YÖNELİMLER” BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Fatma ÇAKMAK***

ÖZ

“Bir mülakat yaparken bir ibadet yapar gibiyimdir”

P.Bourdieu / Dünyanın Sefaleti

Din sosyolojisi, din toplum ilişkilerinin genel görünümüler üzerinden biçimlendiği ve karşılıklı dinamik etkileşimler üreten bir alan olması nedeniyle önemli bir akademik sondaj alanıdır. Dinin toplumsal görünümülerinin meydana getirdiği yeni algı ve pratiklerle, toplumsalın din alanı üzerindeki tertip, tayin ve tespitlerinin dönüştürdüğü varlık zemini hakkında mevcut olanı ihmal etmeyen bir güzergâh, söz konusu akademik kazının da ana sistematüğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de akademik kültürün inşa edilmesinde önemli bir süreç olan doktora aşamasında, farklı üniversitelerde din sosyolojisi alanında yol almaya çalışan araştırmacıların konu seçimi ve içerik yaklaşımları hakkında “bağlamsal” bir değerlendirmeye gidilmiştir. Söz konusu çalışmalarda öne çıkan ilgi ve yönelimler, Türkiye’de din sosyolojisinin gündelik gerçekliğin neresinde olduğu sorusuna da cevap teşkil edecek olan “eş zamanlılık, problematiklik ve zamanın kıyısında olma” sorunlarını tartışmaya imkan verecek bir paradigmayı işaret etmesi bakımından önemlidir. Türkiye’de 1969-2017 yılları arasında din sosyolojisi alanında yazılmış ve yazılmakta olan doktora çalışmalarının önemli bir bölümündeki konu tercihi ve öne çıkan diğer eğilimler,

* Bu makale 10-12 Mayıs 2018 tarihinde Aksaray Üniversitesi tarafından düzenlenen “Uluslararası Din Sosyolojisi Sempozyumu (Interantional Symosium on Sociology of Religion)’nda sunulan bildirinin genişletilmesiyle yazılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, E-posta: sosyoloji84@hotmail.com

akademik bir disiplin olan din sosyolojisinin temel sorunlarının İlahiyat alanının temel gerçekliklerinden bağımsız ele alınamayacağını da açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, doktora, tez, bağlam, toplum, akademi.

EVALUATION OF THE PROMINENT SUBJECTS IN THE DOCTORATE DISSERTATIONS DONE IN THE SOCIOLOGY OF RELIGION WITHIN THE CONTEXT OF "ACADEMIC INTERESTS AND ORIENTATIONS

ABSTRACT

“I am like as if I am worshipping while carrying out an interview”

P. Bourdieu /The Weight of the World

Sociology of religion is an important academic probing field due to the fact that religion and society relations are formed through general appearance and it is such a field that produces mutual dynamic interactions. By new perceptions and practices of the social appearance out of religion, a route, which does not ignore what exists concerning the realm of existence, is transformed by arrangements, assignments and determinations of the community over religious area also reveals the main system of this academic excavation. In this study, it has been evaluated contextually that choosing topic and approaches to contents of researchers trying to advance in the sociology of religion from different universities in doctoral degree, which constitutes a crucial for construction of academic culture in Turkey. By means of these studies, it has become prominent that interests and tendencies are significant to point out a paradigm that allows to discuss the problems of "synchronicity, being problematic and to be at the edge of time", which is also an answer to the question of where the sociology of religion is in Turkey's actuality. In the major part of doctoral studies, preference for topic that were written and have been written between 1969-2017 in Turkey in the field of sociology of religion and other prominent tendencies clearly prove that the basic problems sociology of religion, as an academic discipline, cannot be handled separately from the basic realities of the theology.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

As a scientific discipline, although the sociology of religion had an independent structure in the early 20th century, it is known that the tradition of thought which is the source of this discipline is based on a deeper past. As a matter of fact, all previous studies on philosophy, theology, history, philology, archeology, ethnology, anthropology and history of religions have served as a kind of preparation and pioneer in the process of being an independent discipline of sociology of religion (Gina, 2011:97). The simultaneous practice of the religion, one of the

most important concepts of each period, makes the history of human existence inevitably a part of the historical continuity. Especially with modernization processes, it would not be wrong to say that the new approaches that emerged on the existence of religion in the social life lead the way for the researches of religion, and with the interest of overlapping with exploratory and pragmatic tendencies. The aspect of sociology which focuses on human relations (Çelebi, 2007: 45-49) and examines the network of institutionalized relations formed by these contacts reveal the main codes of the interaction between religious-social structure and institutions in the context of sociology of religion. In this context, the institutions of the relations between religion and social structure, the concept of defining the basic body of these institutions and the concept of practical sociology of religion that examines consequence of the development of long evolution process involving the transformation in the context of Turkey in particular are not considered too old as a scientific discipline. It is clear that the religion, mostly defined on the axis of evolutionist and progressive patterns, is not easy to transfer to sociological thought. For the theoretical approaches that take religion and society, which are two different structures, with different codes from what they really are, and, in the last instance, see them as a troubled legacy of the religious archaic world, have managed and directed trends in the sociology of religion after an independent discipline from time to time (Subaşı, 2014:90). The appearance that emerges when the early studies of religion sociology in Turkey is looked at, it reflects an interest in addressing the religion as an area of general orientations with more reflexes. As a matter of fact, religion took place at the center of the transformations that socio-political and cultural terms of society experienced in Reformation, Constitutionalism and Republic periods and these impact of these crises were inevitably felt in the studies carried out in this area (See Aydemir, 2004; Çapcıoğlu, 2004; Günay, 2006-2009; Subaşı, 2014, Şahin 2016). Especially, in the periods when sociology first existed, in the context of interest in the political institution, this situation was not independent from the reflections of the relationships that it established in a category that can be described as macro-sociological. In this period when the state bureaucracy and the intellectuals, who underwent critical processes producing crises like Tanzimat and Islahat, acted with the concerns of urgently rescuing the state, it is possible to talk about a cognitive basis based on "concerns" rather than the balance of contact with the "old" and the "new". (Parla, 2006). This process, in which eclectic and superficial interests dominate, in the words of Şerif Mardin, thinking form that has no history and is non-philosophical corresponds to the period of institutionalization, and the first sociology studies in the Ottoman Empire were built with the concern of saving the state, squeezed the relations of the sociologists of the period with the social world into the context of statist reflexes (Mardin, 2004). Efforts to adapt to a set of social engineering expectations also paved the way for interests that sometimes caused the instrumentalization of sociological knowledge. This initial process, which in the following periods paved the way for a number of orientations, where the real qualities, practices and experiences of the society were ignored for many years also it affected the studies of the sociology of religion in Turkey. (See Arlı and Bulut, 2008). As a matter of fact, it is therefore quite important to understand

the context in which the theoretical and empirical interests of the sociologists of religion have taken over the legacy left by these academic interests today.

Having been interested in sociology as of 1910, with the fact that Ziya Gökalp, who had adopted Durkheim's understanding of sociology, included sociology in his course in Darülfünun, sociology gained academic legitimacy and institutionalization in Turkey. (Coskun, 1991: 45). Opening of Ankara University Faculty of Theology in 1949 constitutes the beginning of the academic institutionalization of the sociology of religion in our country. While the studies of Mehmet Taplamacıoğlu, the first religious sociologist, were one of the first products of this institutionalization the sociology of religion has not received much attention working in this field in Turkey until 1980 except for academics. However, as of 1982, with the Higher Islamic Institutes are transformed into the Faculties of Theology and the department of religious sociology established in the Faculty of Theology which was newly opened in the next process, new studies have been added to academic studies in the field. The first doctoral dissertation on the sociology of religion was the study titled "Türkiye'deki İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma" completed by Mehmet Rami Ayas in 1969 (Ayas:2008). After this period, especially after the 80s, the sociology of religion and the number of theology faculties increased and the number of studies in the field increased. While the number of theology faculties was eight with the conversion of Higher Islamic Institutes in 1982, this number increased to 24 in 1995. With the effect of the process of February 28, a new faculty of theology was not opened between 1995 and 2008 in addition to the existing faculties. In 2000s, the number of the faculties of Islamic Sciences and the increase in the number of Islamic Sciences faculties, also rapidly increased the number of studies and completed theses in the sociology of religion. The question of whether a qualitative development is parallel to this quantitative increase continues to be the subject of discussion from different angles. It is thought that the points of view which are tried to be expressed within the limitations of this study can contribute to an academic orientation parenthesis in subjects such as "interest, orientation, problems of focusing, agglomeration problems, insistence of catching the day, looking at what is going on and the axis of producing dynamic approaches". Thus, the reflections of the criticism that the study done in the field of sociology of religion in Turkey is confined to a given world of information and reference from both epistemological and methodological perspectives on the current has always been a matter of curiosity. Admittedly, this is a problem in Turkey apart from being independent of the main problem areas of higher education, it is also one of the main topics of a subject area that can be discussed in a broader perspective such as religious education, the mission of the faculties of theology, curriculum discussions, the universe of knowledge transmitted in higher education and the harmony of social reality and expectations.

The Aim of the Study

Academic interest observed in recent years in the field of sociology of religion has increased the number of postgraduate studies in the sociology of religion within the faculty of theology, as well as in the

sociology of religion in different social sciences such as sociology, anthropology and political science. In this context, in relation to the theses and other studies produced in the relevant field, various literature studies have been conducted and various book chapters and articles have been written that examine the methodological problems with qualitative evaluations. The aim of this course is to make an assessment of the kinds of academic research in the sociology of religion by referring to the subject contexts and the contents of some of them without giving the title information of the theses as well as providing a framework for the field. In the relevant context, firstly some numerical data about the doctoral dissertations will be given in tabular form and various method problems related to the field will be mentioned in the context of the studies, intensities and those of which the content of the subject has been reached. However, the main focus of the article is the discussion of how academic interests and orientations in the axis of studies lead and transform the discipline of religion.

Importance of the Research

The sociology of religion in Turkey and the characteristics of academic tradition which was revealed by the studies in this field, can be evaluated in many ways as in favor and against. It is a fact that these debates involving both theoretical, terminological and methodological issues are not independent of the academic reality of the faculties as well as the problems facing sociology and sociology of religion. The fact that it will show how the current problems are reflected in graduate studies and, in particular, the the fact that it will contribute to the development of the subject area of the studies at the doctorate stage, which is an important process in which academic culture develops, and provide a chance to be able to see what kind of interests are progressing, make the study important in terms of monitoring the development of the relevant field. Examining the current situation and critical approach from a perspective that does not miss and the fact that this discussion may present a variety of ideas about what are the possible shortcomings, rather than a judicial qualification analysis may be guiding in terms of future work. Especially, considering that the relations of religion and state have to go through the intervening movements and ideological devices, and that social memory is open to a deep imagination with the practices of the field of religion, such as Turkey, the importance of this route is increasing. In the formation of interests and orientations in the field, new syntheses, which will be added to the current knowledge together with the existing theoretical knowledge, are of great importance that the academic identity of the sociology of religion can be fed from a dynamic and functional character.

Limitations and Method of Research

Starting from 1969, the first doctoral thesis completed in sociology of religion in Turkey, and including 2017 the study deals with the doctoral theses examined by researching Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center and the Center for Islamic Studies (ISAM), dissertations of the Theses Catalog Databases of the Faculty of Theology. Due to the limitations of both databases on concurrent updates, it is unlikely to have reached the subject and content of all activities in Turkey. Also, in terms of ISAM database in the faculties of

theology and including in the ongoing thesis, although it offers a wider range of data on topics, it does not include any data that allows to see the contents of the completed works. In this context even though the theses in both databases were compared with each other in terms of topic, only the contents of the theses in the HEC database and access permission by the author were available. Thus, since the main axis of the study covers academic interests and orientations, having reached the topics of doctoral dissertations is also very important for the purposes of this study. It is also possible that subjects of sociology of religion have been studied at the doctoral level in different social sciences such as sociology, anthropology, political science and communication. Since this research only covers the completed studies within the faculties of theology or the ones in sociology of religion are still in progress. The fact that the retroactive savings in theses in the databases can also be intermittent also brings along a problem of currentness related to the screening of theses. Therefore, it should be underlined that as of the last mentioned access date the number and classification of the thesis has to be moved. The study can be considered descriptive due to the purpose of describing the current status of the theses considered within the scope of the scientific research report in terms of the subjects and the limited content that can be reached and interpreting them in certain aspects. In this context, rather than a detailed bibliography, the present situation is aimed to be examined in various aspects. Also, in the study, doctoral theses written/being written in the field of sociology of religion have been dealt with in a specific time interval and in the scanning pattern in terms of various differences and within the framework of a phenomenological approach (completed, ongoing, the history of the thesis, the university where the thesis is done, methods of accessing the content, etc.)

Result

Considering the development of the sociology of religion, the current field of study and the subject networks in Turkey, it is clear that the discipline is progressing systematically within itself. However, especially in general, the basic problems of academic fields in Turkey and many issues such as scientific weakness, transference, epistemological turbidity, objectivity problems, methodological extravagance, plagiarism not covered in the article due to not being in the context are discussed in different planes. Like all other social sciences, graduate studies in the field of sociology and sociology of religion are also affected in some way from problematic processes. In a given paradigm, the historical consequence of religious debates within the country, which have not achieved sufficient specificity in the course of progress independent from the determinant of the period of politics has undoubtedly affected directly the development of the sociology of religion as a scientific discipline. A logic of science that cannot be solved only by the reinforcement of the knowledge field, and which can address the medium in which the social conditions advance and, in general, the scientific sciences that have reached the top of the social sciences and in this context being able to show more interest in the choice of a laborious way of consultant and researcher are important.

The table which reveals a total of 274 studies on the basis of 78 doctoral dissertations scanned within the context of Article and in the completed theses category and 196 research in the ongoing research category, although with promising increasing interest in different areas in recent years, in general it shows that there is a number of deficiencies in sociology of religion at the level of interest and representation regarding the main codes of the discipline waiting to be solved at the academy level. It is of vital importance that the theology academy and the sociologists of religion in particular can make an agenda with a clear understanding of the mind the changes occurring in the world in which it is very noisy and sometimes silent, as the country passes through the pain of the process. It is clear that in this process, which is likely to be confronted with a collective confrontation practice which will sometimes require the divine academy to focus on its own internal problems, a genuine effort to overcome the historical complexity and mental turbidity of the attempt to understand the religious self by alienating it from its own reality will pave the way for an academic interest that will place the sociology of religion in the center of everyday reality. Therefore, the number of studies similar to the labor-based studies of valuable names in the field of the sociology of religion will increase and it will become more possible to mention an original repertoire in sociological view of religion in Turkey towards the area from a methodological knowledge and discourse.

Keywords: Sociology of Religion, doctorate, thesis, context, society, academy

Giriş

Bilimsel bir disiplin olarak din sosyolojisi 20. yüzyılın başlarında müstakil bir yapıya sahip olmakla birlikte bu disiplinin kaynağı olan düşünce geleneğinin daha köklü bir geçmişe dayandığı bilinmektedir. Nitekim felsefe, ilahiyat, tarih, filoloji hukuk, arkeoloji, etnoloji, antropoloji ve dinler tarihi gibi alanlarda yapılmış olan daha önceki çalışmaların tümü din sosyolojisinin bağımsız bir disiplin olma sürecinde bir tür hazırlık ve öncü alan işlevi görmüştür (Günay, 2011:97). Her dönemin en önemli kavramlarından biri olan dinin insan varlığının tarihiyle eş zamanlı pratiği, din üzerine düşünmeyi de kaçınılmaz olarak tarihsel sürekliliğin bir parçası kılmaktadır. Özellikle modernleşme süreçleriyle birlikte dinin toplumsal hayattaki varlığı üzerine ortaya çıkan yeni yaklaşımların din araştırmalarına zemin hazırlayan, yer yer keşfedici ve pragmatik eğilimlerle de örtüşen bir ilgiyle yol aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyolojinin insan ilişkilerine odaklanan (Çelebi, 2007:45-49) ve bu irtibatların oluşturduğu kurumsallaşmış ilişkiler ağını inceleyen yönü, din sosyolojisi özelinde din-toplumsal yapı ve kurumlar etkileşiminin ana kodlarını ele vermektedir. Bu bağlamda din ve toplumsal yapı arasında meydana gelen ilişkilerin ürettiği kurumları, bu kurumların temel gövdesini tanımlayan kavramları ve bu kavramların pratiğe dönüşümünü içeren süreçlerin gelişimini inceleyen din sosyolojisinin Türkiye özelindeki serencamı da bilimsel bir disiplin olarak çok eski sayılmamaktadır. Çoğunlukla evrimci ve ilerlemeci şablonlar ekseninde tanımlanan dinin, sosyolojik düşünceye aktarımının pek kolay olmadığı açıktır. Zira iki farklı yapı olan din ve toplumu gerçekte olduklarından farklı kodlarla ele alan ve son kertede dini arkaik dünyanın sorunlu bir mirası olarak görerek, reddeden kuramsal yaklaşımlar, din sosyolojisinin bağımsız bir disiplin oluşundan sonraki eğilimleri de zaman zaman yönetmiş ve yönlendirmiştir (Subaşı, 2014:90). Türkiye’de erken dönem din sosyolojisi çalışmalarına bakıldığında ortaya çıkan görünüm, genel yönelimlerin “din” alanını daha çok verili reflekslerle ele almaya dönük bir ilgiyi yansıtmaktadır. Nitekim, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde toplumun sosyo-politik ve kültürel anlamda yaşadığı

dönüşümlerin merkezinde din yer almış ve söz konusu krizler bu alanda yürütülen çalışmalarda da etkisini kaçınılmaz olarak hissettirmiştir (Bkz. Aydemir, 2004; Çapcıoğlu, 2004; Günay, 2006-2009; Subaşı, 2014, Şahin 2016). Bu durum özellikle sosyolojinin ilk varlık gösterdiği dönemlerde, siyaset kurumuyla ilgi itibarıyla makro-sosyolojik olarak nitelendirilebilecek olan bir kategoride kurduğu ilişkilerin yansımalarından da bağımsız değildir. Tanzimat ve Islahat gibi krizler üreten kritik süreçlerden geçen devlet bürokrasisinin ve entellektüellerin, devleti acil olarak kurtarmaya yönelik kaygılarla hareket ettikleri bu dönemde “eski” ve “yeni” olanla kurulacak irtibatın dengesinden ziyade “kaygı”larla inşa olunmuş bilişsel bir temellendirme aşamasından söz etmek mümkündür. (Parla, 2006). Eklektik ve yüzeysel ilgilerin hakim olduğu, Şerif Mardin’in ifadesiyle “tarihsiz ve felsefesiz” bir düşünme formunun kurumsallaşma dönemine tekabül ettiği ve Osmanlı’daki ilk sosyoloji çalışmalarının devleti kurtarma kaygısıyla inşa olunduğu bu süreç, dönemin sosyologlarının toplumsal dünya ile olan ilişkilerini de devletçi refleksler bağlamına sıkıştırmıştır (Mardin, 2004). Bir takım toplumsal mühendislik beklentileriyle uyumu olarak yol alan çabalar zaman zaman sosyolojik bilginin araçsallaşmasına neden olan ilgilerin de önünü açmıştır. Sonraki dönemlerde toplumun gerçek niteliklerinin, pratiklerinin ve süreç içerisinde biriktirdiği deneyimlerin uzun yıllar boyunca göz ardı edildiği bir takım yönelimlerin önünü açan bu başlangıç süreci Türkiye’deki din sosyolojisi çalışmalarını da etkilemiştir. (Bkz. Arlı ve Bulut, 2008). Nitekim, bugün bu akademik ilgilerin bıraktığı mirası bilişsel olarak devralmış olan din sosyologlarının toplumsal dünyayla ilişkilerinin, teorik ve ampirik ilgilerinin hangi bağlamlar ekseninde şekillendiğini anlamaya çalışmak da bu yüzden oldukça önemlidir.

1910 yılından itibaren sosyolojiyle ilgilenmeye başlayarak, Durkheim’in sosyoloji anlayışını benimsemiş olan Ziya Gökalp’in 1914 yılında sosyolojiyi Darülfünun’daki ders programına dahil etmesiyle sosyoloji, Türkiye’deki akademik meşruiyetine ve kurumsallaşmasına kavuşmuştur (Coşkun, 1991:45). 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin açılması ise ülkemizde din sosyolojisinin akademik kurumsallaşmasının başlangıcını teşkil etmektedir. Yetişmiş ilk din sosyologu olan Mehmet Taplamacıoğlu’nun çalışmaları bu kurumsallaşmanın ilk ürünleri arasında yer alırken, din sosyolojisi Türkiye’de 1980 yılına kadar bu alanda çalışan akademisyenler dışında pek ilgi görmemiştir. Ancak 1982 yılından itibaren Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmeleri ve sonraki süreçte yeni açılan İlahiyat Fakülteleri’nde kurulan din sosyolojisi ana bilim dalları ile birlikte alanda yapılan akademik çalışmalara yenileri eklenmiştir. Din sosyolojisi alanında hazırlanmış ilk doktora tezi ise Mehmet Rami Ayas’ın 1969’da tamamladığı “Türkiye’deki İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma” adlı çalışma olmuştur (Ayas:2008). Din sosyolojisi, bu süreçten sonra özellikle 80’li yıllardan itibaren ilahiyat fakültelerinin sayılarının artmasıyla birlikte nispeten gelişmiş ve alanda yapılan çalışmaların sayısı da çoğalmıştır. 1982’de Yüksek İslam Enstitülerinin dönüştürülmesiyle ilahiyat fakültesi sayısı sekiz olurken, 1995 yılında bu sayı 24’e yükselmiştir. 28 Şubat sürecinin de etkisiyle 1995 ve 2008 yılları arasında mevcut fakültelere ilaveten yeni bir ilahiyat fakültesi açılmamıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise ilahiyat fakülteleriyle birlikte yeni açılan “İslami İlimler” fakültelerinin sayısındaki artış, din sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların ve tamamlanan tezlerin sayısını da hızla yükseltmiştir. Niteliksel bir gelişmenin de bu niceliksel artışa paralel olarak söz konusu olup olmadığı meselesi farklı açılardan tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın sınırlılıkları içerisinde ortaya konulmaya çalışılan bakış açılarının da ilgili tartışmalarda açılması muhtemel “ilgi, yönelim, odaklanma sorunları, yığılma problemleri, günceli yaklama ısrarı, yaşanmakta olana bakış ve dinamik yaklaşımlar üretme ekseni” gibi konularda bir akademik yönelim parantezine katkı yapabileceği düşünülmektedir. Nitekim Türkiye’de din sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların hem epistemolojik hem de metodolojik açıdan verili bir bilgi ve referans dünyası içerisinde sınırlı kaldığı yönündeki eleştirilerin güncel olanın biçimlenişindeki yansımaları her zaman merak konusudur. Kuşkusuz bu sorunlar Türkiye’de yükseköğretimin temel problem alanlarından bağımsız olmadığı gibi, din eğitimi, ilahiyat fakültelerinin misyonu, müfredat tartışmaları, yükseköğretimde aktarılan bilgi evreni ile toplumsal

gerçekliğin ve beklentilerin uyumu gibi daha geniş bir perspektifte tartışılabilir bir konu alanının da esas başlıkları arasında yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı:

Din sosyolojisi alanına yönelik olarak son yıllarda gözlemlenen akademik ilgi hem ilahiyat fakültesi bünyesindeki din sosyolojisi ana bilim dallarında hem de sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi farklı sosyal bilim dallarında yürütülen din sosyolojisi konulu lisansüstü çalışmaların sayısını artırmıştır. Bu bağlamda ilgili alanda üretilen tezler ve diğer çalışmalarla ilgili olarak çeşitli literatür çalışmaları yapılmış ve nitelik değerlendirmeleri ile metodolojik sorunları irdeleyen çeşitli kitap bölümü ve makaleler yazılmıştır.¹ Bu çalışmanın amacı genel olarak tezlerin künye bilgilerine yer verilmeksizin konu bağlamları ve bazılarının de içeriklerinden hareketle din sosyolojisi alanında yapılan doktora araştırmalarının ne tür bir akademik ilgiden beslendiği üzerine bir değerlendirme yapmak, alana ilişkin fikir sunacak bir çerçeve sunmaktır. İlgili bağlamda, ilk olarak doktora tezleri ile hakkında bazı sayısal veriler tablo halinde verilerek değerlendirilecek ve konu kapsamının ortaya koyduğu görünüm, yoğunlaşmalar ve içeriklerine ulaşılabilmiş olan çalışmalar ekseninde de alana dair çeşitli yöntem sorunlarına değinilecektir. Fakat makalenin esas odak noktası, çalışmalar ekseninde ortaya çıkan akademik ilgi ve yönelimlerin din sosyolojisi disiplinini nasıl yönlendirdiği ve dönüştürdüğü tartışmasıdır.

Araştırmanın Önemi:

Türkiye’de din sosyolojisi alanının ve bu alandaki çalışmaların ortaya koymuş olduğu akademik geleneğin özellikleri, lehte ve aleyhte olmak üzere pek çok yönden değerlendirilebilir. Hem kuramsal, hem terminolojik hem de yönetsel sorunları içeren bu tartışmaların genel olarak sosyoloji ve din sosyolojisi alanlarının karşı karşıya olduğu problemler kadar ilahiyat fakültelerinin akademik realitesinden de bağımsız olmadığı bir gerçektir. Mevcut problemlerin lisansüstü çalışmalara yansımalarının nasıl olduğu ve özellikle akademik kültürün geliştiği önemli bir süreç olan doktora aşamasındaki çalışmaların konu kapsamının alanın gelişimine katkıda bulunma noktasında ne tür ilgilerle birlikte ilerlediğini sınırlı da olsa görmeye imkan sunabilecek olması çalışmayı ilgili alanın gelişimini izleme noktasında önemli kılmaktadır. Var olan durumun, eleştirel yaklaşımı da ıskalamayan bir bakış açısıyla irdelenmesi ve bu irdelenmenin yargısal bir nitelik analizinden ziyade muhtemel eksikliklerin neler olduğu hakkında çeşitli fikirler sunabilecek olması, gelecekte yapılacak çalışmalar açısından da yol gösterici olabilecektir. Özellikle Türkiye gibi, din-devlet ilişkilerinin müdahaleli akametler ve ideolojik aygıtlarla yol almak zorunda kaldığı ve toplumsal hafızanın, din alanının pratikleriyle derin bir muhayyileye açık olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu güzergâhın önemi daha da artmaktadır.² Alana ilişkin ilgi ve yönelimlerin biçimlenişinde mevcut teorik birikimle birlikte güncel olanın bilgisine eklenecek olan yeni sentezler, din sosyolojisinin akademik kimliğinin dinamik ve işlevsel bir karakterden beslenebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

¹ Özellikle bir tanesi bibliyografik nitelikte olmak üzere din sosyolojisinin alan problemleriyle birlikte Türkiye’de din sosyolojisi çalışmalarındaki kuramsal ve metodolojik durumunu irdeleyen çeşitli makalelerden söz etmek mümkündür. Bunların bir kaç tanesi şu şekildedir: İ. Çapcıoğlu, “*Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma*”, AÜİFD XLV (2004), s.1, ss. 203-224; İ. Çapcıoğlu, “*Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arkaplan ve Yeni Gelişmeler*”, Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, (2009), s.2(1), ss. 219-233; M. C. Şahin, “*Türkiye’de Din Sosyolojisi Disiplini Üzerine Bazı Değerlendirmeler*”, Journal of Islamic Research, (2016), s.27 (2), ss.148-163; Ş. Erdinç, “*Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları: Lisansüstü Tezler Bağlamında Bir Yaklaşım-Cumhuriyet Üniversitesi Örneği-*, İslami İlimler Dergisi, (2017), Yıl. 2, Cilt. 12, s.1, ss.183-203; S. Yılmaz, “*Din Sosyolojisi Çalışmalarında Alan Araştırması Yapmanın Zorlukları*”, Journal of History Culture Art Research, (2017), s. 6(3), ss. 1-31.

² Bu konuda farklı bir analiz ve değerlendirme. İçin bkz.;Güllü:2016.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Yöntemi

Çalışma, Türkiye’de din sosyolojisi alanında ilk doktora tezinin tamamlandığı 1969 yılından başlayarak 2017 yılını da kapsayacak biçimde Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi ve İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu Veri Tabanları taranarak incelenen doktora tezlerini ele almaktadır. Her iki veri tabanının da eş zamanlı güncelleme konusundaki sınırlılıklarından dolayı Türkiye’deki tüm çalışmaların konu ve içeriklerine ulaşılmış olma ihtimali söz konusu değildir. Ayrıca İSAM veri tabanı ilahiyat fakültelerinde tamamlanmış ve devam etmekte olan tezleri ihtiva etmesi bakımından konu başlıkları hakkında daha geniş bir veri sunmasına rağmen tamamlanmış çalışmaların içeriklerini görmeye imkan veren herhangi bir dataya yer vermemektedir. Bu bağlamda her iki veri tabanındaki tezler birbiriyle karşılaştırılarak konu bakımından listelenmiş olsa bile sadece YÖK veri tabanında bulunan ve yazarı tarafından erişim izni mevcut tezlerin içeriklerine ulaşılabilmiştir. Nitekim çalışmanın ana eksenini akademik ilgi ve yönelimleri kapsadığı için doktora tezlerinin konuları başlıklarına ulaşmış olmak da bu çalışmanın hedeflenen amaçları açısından oldukça önemlidir. Ayrıca din sosyolojisi konularının sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi ve iletişim gibi farklı sosyal bilim alanlarında da doktora düzeyinde çalışılmış olması muhtemeldir. Dolayısıyla bu araştırma sadece ilahiyat fakülteleri bünyesinde tamamlanmış veya devam etmekte olan din sosyolojisi tezlerini kapsamaktadır. Veri tabanlarında tezlere ilişkin geriye dönük tasarrufların da zaman zaman söz konusu olabilmesi, tezlerin taranmasına ilişkin bir güncellik sorununu da nispeten beraberinde getirmektedir. Bu nedenle özellikle belirtilen son erişim tarihi itibarıyla yüklü bulunan tez sayıları ve tasnifleri üzerinden hareket edilmek zorunda kalındığının altı çizilmelidir. Çalışma, bilimsel araştırma raporu kapsamında sayılan tezlerin mevcut durumlarını, konuları ve ulaşılabilen sınırlı içerikler ekseninde betimlemeyi ve belirli açılardan yorumlayı amaçladığı için betimsel sayılabilecek türdedir. Bu bağlamda detaylı bir bibliyografyadan ziyade mevcut durumun çeşitli yönlerden incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada, din sosyolojisi alanında yazılmış/yazılmakta doktora tezleri belirli bir zaman aralığında ve çeşitli farklılıkları açısından (tamamlanmış, devam etmekte olan, tez tarihi, tezin yapıldığı üniversite, konuları, içeriklerine ulaşılabilenlerin yöntemi vb.) tarama deseninde ele alınmış ve fenomenolojik bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye ‘de Din Sosyolojisi Alanında Üretilmiş Doktora Tezleri İle İlgili Sayısal Veriler

Tablo 1. Tezlerin Genel Dağılımı³

Tamamlanmış	196
Devam Etmekte	78

Elde edilen verilere göre 2017 yılı da dahil olmak üzere Türkiye’de din sosyolojisi alanında 196’sı tamamlanmış, 78’i de devam etmekte olan toplam 274 doktora tezi mevcuttur. İlahiyat fakültelerinde yapılan lisansüstü çalışmalar ağırlıklı olarak Temel İslam Bilimleri bölümlerinde yazılmaktadır. Nitekim bir mukayese imkanı sunabilmesi açısından verilere bakıldığında 2017 yılı da dahil olmak üzere Hadis alanında tamamlanmış ve devam etmekte olan doktora tezlerinin sayısı nın 481 olduğu görülmektedir. Bu sayı Tefsir için 766, İslam Hukuku için ise 590’dır. Genel olarak Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde üretilen doktora tezlerinin sayısı düşük olmakla birlikte örneğin İSAM verilerine göre Din Eğitimi alanında tamamlanmış veya devam etmekte doktora tezlerinin sayısı 285, Dinler Tarihi alanında 239, Din Felsefesi alanında 152, Din Psikolojisi alanında ise

³ İlgili verilerin son taranma tarihi: 21.04.2018

127’dur. Buna göre Din Eğitimi’nden sonra en fazla doktora tezi din sosyolojisi alanında yazılmaktadır.

Tablo 2. Tamamlanmış Olan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tez Yılı	İlgili Yıllar Arasında Tamamlanmış Doktora Tezlerinin Sayısı
1970-1975	1
1976-1981	1
1982-1987	3
1988-1993	10
1994-1999	17
2000-2005	27
2006-2011	55
2012-2017	82

Türkiye’de din sosyolojisi alanında tamamlanmış ilk doktora tezi Mehmet Rami Ayas’ın 1966-1969 yılları arasında hazırladığı “Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma” adlı çalışmadır.⁴ Bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan tezin değerlendirme jürisinde Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu ve Prof. Dr. Neşet Çağatay gibi isimler bulunmuştur (Bkz. Ayas:2008). Tablo 2’den de anlaşıldığı üzere bundan sonraki süreçte din sosyolojisi alanındaki lisansüstü çalışmaların 1980’li yılların ortalarından itibaren sistematik sayılabilecek bir artış gösterdiği görülmektedir. 1982’de Yüksek İslam Enstitülerinin dönüştürülmesi gibi yükseköğretim alanında yapılan bir takım düzenlemelerin de bu artış da etkili olduğu söylenebilir. Ancak bu artışın 1994-1999 yılları arasında durağanlık izlenimi verecek bir oranda kalması, 28 Şubat postmodern darbesinin yükseköğretimde bir “ara dönem” pratiği olarak meydana getirdiği temkin ve teyakkuzların lisansüstü çalışmalara bir yansıması olarak açıklanabilir. 1997 yılı itibariyle ilahiyat fakültelerini tercih eden öğrenci havuzunun önemli bir kısmını meydana getiren imam-hatip liselerine ilginin azalması, 1999 yılından itibaren genel olarak din eğitimi ile ilgili kısıtlamalar ve bu kapsamda ilahiyat fakültelerinin kontenjanlarındaki düşüşle birlikte 2000’li yılların başlarında sonraki yıllara nispetle daha az çalışmanın tamamlanmış olduğu görülmektedir. Ancak 2005 yılından itibaren din sosyolojisi alanında tamamlanan doktora çalışmalarının önceki dönemlere nispetle oldukça fazla sayılabilecek bir artışla devam ettiği görülmektedir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi, Türkiye’de sosyo-politik güzergahların, din-devlet ve din toplum ilişkilerindeki etkileşimlerin doğrudan yansıdığı alanlardan biri olan din alanının ve yükseköğretim düzeyinde ilahiyat meselesinin bu bağlamlardan hariç ele alınması mümkün değildir. Genel olarak sosyolojinin de özelde de din sosyolojisinin verili bir perspektifin etkisinde kalmasıyla karşı karıya kaldığı özgünlük problemi, tüm bu alanları birlikte ve eleştirel bir yaklaşımla irdelemeyi ve bu irdelemeyi

⁴ Bu çalışma veri tabanlarında 1970 tarihli olarak gösterilmektedir.

disipline dair yürütülen hemen her tartışmanın temel başlıklarından biri haline getirmeyi gerekli kılmaktadır.

Tablo 3. Tamamlanmış Olan Doktora Tezlerinin Fakültelere Göre Dağılımı

Sosyal Bilimler Enstitüsü	Tamamlanmış Tez Sayısı
Marmara Üniv. Sos. Bil. E.	49
Ankara Üniv. Sos. Bil. E.	34
Erciyes Üniv. Sos. Bil. E.	25
Atatürk Üniv. Sos. Bil. E.	15
Selçuk Üniv. Sos. Bil. E.	15
Ondokuz Mayıs Üniv. Sos. Bil. E.	13
Uludağ Üniv. Sos. Bil. E.	12
S. Demirel Üniv. Sos. Bil. E.	11
Dokuz Eylül Üniv. Sos. Bil. E.	8
N.Erbakan Üniv. Sos. Bil. E.	6
Sakarya Üniv. Sos. Bil. E.	4
İstanbul Üniv. Sos. Bil. E.	2
Çukurova Üniv. Sos. Bil. E.	1
Rize RTE Üniv. Sos. Bil. E.	1

Tamamlanmış doktora tezlerinin sayısı ve bağlı bulundukları enstitüler dikkate alındığında Türkiye’de mevcut ilahiyat fakültelerinin sayısı ile pek de orantılı olmayan bir dağılımın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim YÖK verilerine göre 2017 yılı itibariyle Türkiye’de İlahiyat, İslami İlimler ve Uluslararası İslam ve Din Bilimleri kategorisinde 92 fakülte bulunmaktadır. Bu fakültelerde 2003 öğretim üyesi ve 1614 öğretim elemanı da görev yapmaktadır. 2016-2017 eğitim-öğretim yılı itibariyle bu fakültelerde toplam 92.744 öğrenci ise eğitim görmüştür.⁵ Dolayısıyla nicel anlamda oldukça geniş bir yelpaze söz konusu olmasına rağmen, ilgili yıllar arasında bunların sadece 12 tanesinde din sosyolojisi alanında tamamlanmış doktora tezi bulunması hem bu alandaki doktora programının yaygınlığı ile ilgili bir sınırlılığa hem de tamamlanmış nitelikteki çalışmaların sayısında eş zamanlı bir artışın son yıllara kadar söz konusu olmadığına işaret etmektedir.

⁵ Bu konuda daha detaylı döküman analizi için bkz: yok.gov.tr

Tablo 4. Devam Etmekte Olan Doktora Tezlerinin Fakültelere Göre Dağılımı

Sosyal Bilimler Enstitüsü	Devam Etmekte Olan Tez Sayısı
İstanbul Üniv. Sos. Bil. E.	21
Uludağ Üniv. Sos. Bil. E.	10
N.Erbakan Üniv. Sos. Bil. E.	9
Ankara Üniv. Sos. Bil. E.	7
Erciyes Üniv. Sos. Bil. E.	7
Atatürk Üniv. Sos. Bil. E.	6
Marmara Üniv. Sos. Bil. E.	5
Ondokuz Mayıs Üniv. Sos. Bil. E.	4
Sakarya Üniv. Sos. Bil. E.	4
Dokuz Eylül Üniv. Sos. Bil. E.	2
Eskişehir O. Üniv. Sos. Bil. E.	1
Cumhuriyet Üniv. Sos. Bil. E.	1
Çukurova Üniv. Sos. Bil. E.	1

Devam etmekte olan tezlere bakıldığında sonraki süreçte farklı üniversitelerde de din sosyolojisi alanında doktora programlarının açıldığı ve mezun veren enstitülerde çeşitliliğin nispeten arttığı görülmektedir. Ancak buna rağmen genele oranla kıyaslandığında, din sosyolojisi doktora çalışmalarının en azından niceliksel anlamda mevcut ilahiyat birikimi ile eş zamanlı bir üretim içerisinde olamadığı ifade edilebilir.

Tamamlanmış olan doktora tezlerinin bağlı oldukları enstitüler kıyaslandığında ise Marmara Üniversitesi 49 mezunla en fazla çalışmanın yapıldığı üniversite konumundadır. Marmara Üniversitesi’ni 34 tezle Ankara Üniversitesi, 25 tezle ise Erciyes üniversitesi izlemektedir. Devam etmekte olan tezlerde ise İstanbul Üniversitesi 21 çalışmayla ilk sırada yer almakta, Uludağ Üniversitesi 10, Necmettin Erbakan Üniversitesi ⁶ ise 9 çalışmayla onu takip etmektedir.

2. Din Sosyolojisi Alanında Tamlanmış ve Devam Etmekte Olan Doktora Tezlerinin Konu Dağılımları Ekseninde Değerlendirilmesi

Akademik bir disiplin olarak din sosyolojisinin genel sosyolojinin sınırları içerisinde kendi alt problemlerini belirleyip ele alan bir disiplin olduğu bilinmektedir. Sosyolojinin, toplumsal olanın tüm

⁶ Selçuk Üniversitesi bünyesinde bulunan ilahiyat fakültesinin adı 11 Nisan 2012 tarihinde 28261 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 6287 nolu Kanunun 20 maddesinin yürürlüğe girmesiyle Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak değiştirilmiştir.

çeperlerinde gezinen farklı ilişki ve etkileşimlerin temel fragmanlarını ortaya koymaya çalışan bir disiplin olduğu göz önünde bulundurulduğunda, din sosyolojinin de bu ilişki ve etkileşimlerin dini nitelikteki görünüşleri üzerine yoğunlaştığı ve bu görünüşleri kendi dinamikleri ekseninde çözümlemeye çalıştığı ifade edilebilir. Dolayısıyla din sosyolojisi, dinin toplumsal boyutlarını merkeze alarak söz konusu etkileşimlerin düzey ve içeriği hakkında değerlendirmelere gitmektedir. Türkiye gibi, din alanının birbirinden farklı ve çoğul görünüşler üretme konusunda oldukça zengin sayılabilecek bir nitelikte olduğu, din toplum ilişkilerinin sosyo-politik güzergahların meydana getirdiği sınırlayıcı etkiler karşısında derin refleksif alışkanlıklar geliştirdiği; dini, kültürel ve etnik farklılıkların gündelik yaşam deneyimleriyle, pratiğe dönüşen kimlikleri dini algılar nispetinde çeşitlendirdiği toplumlarda bu dinamiğin akademik düzeyde de din sosyolojisi çalışmalarına ve onların metodolojik yönelimlerine yansması beklenmektedir. Türkiye’de son yıllarda hem akademik kurumsallaşmanın hem de bu alanda çalışan akademisyenlerin sayısındaki artışa bağlı olarak yapılan çalışmaların da nicelik ve nitelik açısından bir zenginleşmeye doğru ivme kazanmış olması, ideal planda bekenilen durumlar arasındadır. Özellikle sosyal bilimlerin günümüzde ulaştığı seviye dikkate alındığında mevcut durumun hangi düzeyde olduğu daha da önem kazanmaktadır.

Bir durum analizi yapabilmek amacıyla çalışma kapsamında ele alınan tüm din sosyolojisi doktora tezleri konuları bakımından tasnif edildiğinde, akademik araştırmalarda dini eğilimleri ölçen, dindarlık biçimlerini tespit etmeyi hedefleyen, dini grup ve yapılanmalar hakkındaki çeşitliliği irdeleyen, modernleşme-sekülerleşme tartışmalarına genelde teorik zaman zaman da pratik olarak ilgi duyan, diasporik bilinç, bir şahsın dini-sosyolojik yaklaşımları, kuramcı incelemeleri, dini sosyalleşme, azınlıklar, toplumsal cinsiyet temelli bir takım genel başlıklara da yer veren bir ilginin ağırlık kazandığı görülmektedir.⁷ Tezlere ilişkin kodlama ve tasnifler çalışmanın sınırlı çerçevesi içerisinde biçimlendirilebilmiştir. Konu ve içerik özelliklerinin ortaya koyduğu bütüncül görünüm açısından bütün tezlerin içeriklerine ulaşılmış olması durumunda elbette daha sistematik bir yaklaşım geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Makalenin çizmeye çalıştığı çerçeve ulaşılabilmış olan döküman üzerinden elde edilebilen noktalara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda oluşturulan kodlara ilişkin ortaya çıkan ve çalışmaların planlanmasına dair konu ilgilerini yansıtan genel eğilimler hakkında - elbette bu makalenin tüm sınırlılıkları içerisinde kalınarak ve toptancı bir yaklaşımdan uzak bir biçimde- çeşitli değerlendirmeler yapabilme imkanı söz konusu olmuştur.

Dini Hayat, Dindarlık ve Dini Eğilimlerin Ölçümü

Din sosyolojisi doktora çalışmalarının konuları itibariyle en yoğun kodlandığı başlık “dindarlık” başlığıdır. Özellikle 2000’li yılların ortalarına kadar oldukça fazla sayıda araştırmanın doğrudan veya dolaylı olarak bu konuyu kapsadığı görülmektedir. Nitekim tamamlanmış tezler içerisinde konu öbeğinde “dindarlık” ve “dini hayat” ifadelerinin yer aldığı, il veya ilçe örnekleme üzerine yapılandırılmış, kapsamına kategorik olarak genç, yaşlı, yoksul vb. düzeydeki farklı dindarlık formlarını dahil etmiş 48 adet “dindarlık-dini hayat” araştırması bulunmaktadır. Benzer biçimde “dini inanç, tutum ve davranışlar” genel başlığında çeşitli meslek gruplarının (iş adamlarının, öğretmenlerin vd.), ilahiyat ve başka fakülte öğrencilerinin dini tutum ve davranışlarını değerlendirmiş tez sayısı da 18’dir. Dolayısıyla aslında ilgili yıllar arasında genel kod olarak “dindarlık, dini algı ve davranışlar” kategorisinde toplam 66 doktora çalışmasının tamamlandığı anlaşılmaktadır.⁸ İlgili çalışmalar

⁷ YÖK ve İSAM veri tabanlarından konu bilgilerine ve özetlerine ulaşılan tezler, bu kodlar içerisinde en uygun düştükleri kapsamda tasnif edilmişlerdir. Birden fazla kodun kapsamına dahil edilebilecek nitelikte olan çalışmalar da en ilgili görüldükleri koda dahil edilerek değerlendirilmişlerdir. 2017 yılı da dahil olmak üzere din sosyolojisi alanında tamamlanmış olan 196 tezin 82’sinin pdf formatları YÖK veritabanından indirilerek, bu çalışmalar içerikleri, sistematiği, konu-yöntem uyumu vb. açılarından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁸ Örnek bazı çalışmalar için bkz. Y. Coştu, “*Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler (Samsun Örneği)*”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2009; H. Türkyılmaz, “*Konya’da Dini Hayat*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016; M. Arslan, “*Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Çorum Örneği)*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

kategorize edilirken tezlerin konu başlıkları içerisinde “...dindarlığı, ...dini hayat, ...din algısı, ...dini hayatın biçimlenişi,...dindarlık/ilişkisi” gibi terimlerin varlığı dikkate alınmakla birlikte bu çalışmaların içeriklerine ulaşılabilmiş olanlarından da “araştırmanın konusu ve amaçları” başlıkları altında yer alan yazar ifadelerinden hareket edilmiştir. Buna göre dinin etki noktalarını bazı davranışlar üzerinden ekseriyetle de “tutum, aidiyet, davranış ve ibadet” kapsamlı olarak ele almış tezlerin bu kategoriye dahil edilmesi uygun bulunmuştur. Bu çalışmada amaç daha çok alanın genel görünümü üzerinden çeşitli sorun başlıklarını öne plana çıkarmak ve tartışmaya açmak olduğu için, ayrıca gözden geçirilmiş olan çalışmaların tamamına makalenin sınırları içerisinde yer vermek mümkün olmadığından dindarlık temalı tezlerle ilişkin tartışma ve çıkarımlar da ilgili sınırlılıklar gözetilerek yapılmaya çalışılmıştır. Söz konusu yıllar arasında tamamlanmış tez sayısının 196 olduğu dikkate alındığında Türkiye’de din sosyolojisi alanındaki araştırmalarda akademik ilgilerin büyük oranda ülkenin dindarlık haritasını çıkarmaya yönelik bir eğilimde yoğunlaştığı çıkarımında bulunulabilir. Devam etmekte olan tezler kategorisinde ise nisbi bir değişim söz konusu olmakla birlikte, toplam sayısı 78 olan bu tezlerin de 23 tanesinin aynı koda denk gelecek bir konu tercihini yansıttığı görülmektedir. Dini algı ve tutumları daha çok bölgesel, yöresel bazda ele alan ve “geleneksel halk dindarlığı” kavramsallaştırmasıyla ifade edilen çalışma sayısı devam etmekte olan çalışmalarda, tamamlanmış olan çalışmalara nispetle daha az ilgi görmüş; ancak yine de fazla sayılabilecek bir oranda dindarlık ve dini yapı meselesi gibi eksenler, hakkında doktora tezi yazılmaya devam edilen popüler konular arasında yerini almıştır. Ayrıca tamamlanmış tezlerden içeriğine ulaşılabilmiş olanlar ele alındığında örneğin dindarlık ve dini yapı eksenli bu çalışmaların büyük oranda doğrudan veya dolaylı olarak kırsal yaşamda veya şehir hayatında dinin konumunu, Türk popüler dindarlığını, halk inançları ve uygulamalarını, toplumsallaşma, sosyal değişme ve din ilişkisini, toplumsal değişim sürecinde değişen dini algı ve tutumları ölçmeye yönelik olarak temellendirildikleri görülmüştür.

Din sosyolojisi araştırmalarında köylerdeki, kasaba ve şehirlerdeki dini yapı haritalarını ortaya çıkarmaya yönelik şekillenen akademik geleneğin, Prens Sabahattin öncülüğünde Türkiye’ye taşınmış olan monografi yönteminin, özellikle 1940’lı yıllardan itibaren “yaşayan din” in çalışmalara konu edilip anlaşılmasında yaygınlık kazanması ile ilgili olduğu ifade edilebilir (Bkz. Günay, 2002; Çapcıoğlu 2004). İçerik olarak da incelenen dindarlık eksenli çalışmaların büyük bölümünün gözlem, anket gibi tekniklerle elde edilmiş ampirik temelli istatistikî monografiler olması dikkat çekici bir husustur. Nitekim bu yaklaşım dinin daha çok işlevselci bir paradigma ile ele alınıp, farklı değişkenlerle olan irtibatının periferik tasniflerle ölçülmeye çalışıldığı anlamına gelmektedir. Sosyal bilimler alanındaki metodolojilerin üzerine temellendirildikleri gelenekler noktasında Türkiye akademisinde çeşitli tartışmalar yapılmış olmakla birlikte hususen din araştırmalarındaki yöntem sorunları da alt bir tartışma alanı olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle sosyolojisinin en temelde bir “analiz” disiplini olarak mevcut olanı görmeye çalıştığı dikkate alındığında (Arslantürk& Amman, 2009:260), dindarlık araştırmalarında ilişkisel ve bağlamsal niteliklerin göz ardı edilerek tüm verilerin “dindarlık” potansındaki malzemeler olarak değerlendirilmesinin ciddi anlamda bir takım teorik ve metodolojik sorunlar barındırabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Gündelik hayatın bütün parçalarına bir şekilde dokunan, onları belirleyen ve etkileyen ve her gün gündelik hayat içerisinde bir biçimde yeniden üretilen faktörlerin hiç kuşkusuz dini tutum ve algılar üzerinde de ciddi bir belirleyiciliği olmaktadır. Ayrıca dindarlık eğilimlerini ele alan araştırmalarda Türkiye’deki din-toplum etkileşiminden doğan değişimlerin kendine has dinamiklerinin neler olduğu üzerine yoğunlaşmadan (Subaşı, 2014:94), bu dinamiklerin ortaya çıkarmış olduğu özgül görünümlere yer vermeden veri toptancılığının etkisinde kalarak ortaya konulan sonuçların gerçekliği temsil etme noktasında popüler bir takım ilgilerin ötesine geçemeyeceği de açıktır. Diğer taraftan, din alanının ritüalistik ve ahlaki yönlerini eş zamanlı olarak görmeye imkan vermeyecek desenlemelerle elde edilen verilerin din sosyolojinin bir disiplin olarak çözümleme çabasında olduğu “yaşayan din” in dip akıntılarını görme fırsatı sunup sunmayacağı da tartışma konusudur. Tez konularının daha çok

Türkiye’ye özgü geniş ya da periferik duyarlılıkları içeren bir dindarlık haritasını yüzeysel olarak görüp, söz konusu haritayı ortaya çıkarmış olan toplumsal kategorilerin din alanı ile olan kılcal ilişki ve irtibatlarını anlamaya imkan verecek bir sistematikten yoksun bırakılması bu bağlamda üzerinde düşünülmesi gereken noktalardan biridir. Ayrıca aynı içerik ve yöntemsel kategorilerden beslenen çok sayıda çalışmanın birbirine benzer olarak yapılmış olması, bu konuda kendini tekrar eden bir çabanın varlığına işaret etmekte, bu durum kendi içinde hem zaman hem de emek israfına yol açan, birbirinden habersiz ilgi ve eğilimlerin veri olarak yığılmasına neden olabilmektedir.

Din olgusu Türkiye’de fert olarak hemen herkesin hayatını bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak bir şekilde etkilemekte ve biçimlendirmektedir. Dini hayatın kişisel yönlerinin toplumla bulunduğu temel eşiklerde dinselliğin özgün mecrasını belirleyen en önemli faktörlerden biri toplumun iç yapısı ve gündelik hayatın işleyişinde değerler alanının sınırlarını belirleyen sosyal, siyasal, ekonomik etkilerden bağımsız olmayan zihniyet dünyalarının genel biçimlenişidir. Bu bağlamda tarihsel - siyasal bakıyenin getirdiği hassasiyetlerle Türkiye’de din alanının görünüşleri üzerine yıllardan beri sürdürülen tartışmalarda zaman zaman din ve dindarlık alanının esas çerçevesinin oldukça zorlandığına şahit olunmaktadır (Kirman, 2005: 240). Din - toplum ilişkileri üzerine geliştirilen farklı bakış açılarının zenginleştirdiği düşünsel düzlemde kendine yer bulan, dini hayatın ikircikli ve sürekli karşıtını besleyen bir zıtlıklar kümesi olarak ele alınışı, son tahlilde dinin gündelik hayattaki yansımaları üzerinde de kendisini görünür kılacak duruma gelmiştir. Dolayısıyla dindarlık konusunun toplumun ürettiği dinseliliklerin derinlemesine analizinden beslenmeden, ilerlemesi başlı başına bir sorun olarak ortada durmaktadır. Ayrıca sadece verili bir teorik kategori evreni içerisinde mevcut durumu, çoğu kez de kendini tekrar eden bir yaklaşımla, irdelemenin derin bir çözümleme perspektifi geliştirmede alana yeterli katkıyı sunup sunmayacağı belirsizdir. Bu bağlamda gündelik hayatın farklı etaplarında hızla değişen görünüşlerin sınırlı ve statik bir kavram dünyası içerisinde kalınarak anlaşılabilmesi de zorlaşmaktadır.

Modernleşme, Sekülerleşme ve Laiklik Tartışmaları ile Din-Devlet İlişkileri

Dindarlık araştırmalarına paralel olarak Türkiye’de din sosyolojinin ilgi çeken önemli konularından biri de modernleşme tartışmalarının dönüştürücü etkisi ve bu etkinin toplumun din algısı ile dini yaşantısı üzerindeki yansımalarıdır. Bu kapsamda sekülerleşme pratiklerini tetikleyen bir süreç olarak modernleşmenin din alanındaki yansımalarında odaklanmış çalışmaların sayısı 28’dir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak teorik niteliktedir. Bunlardan 5’i modernleşme ve sekülerleşme tartışmalarını Türkiye’deki din-devlet ilişkileri bağlamında, laiklik-laikleşme temaları ekseninde ele alırken, 7 tanesi ise moderleşme-din-devlet düzlemini farklı ülkelerdeki yansımaları üzerinden temellendirmiştir.⁹ Yıllara göre bu dağılımda çoğunlukla dikkate değer bir azalma veya yoğunlaşma görülmemekle birlikte bu bağlamın genel olarak ilgi çektiği anlaşılmaktadır.

Türkiye’de uzun yıllar “Çoğul modernleşme”, “Batı dışı modernleşme”, “Müslüman modernleşmesi” gibi kavramsallaştırmaları da literatüre kazandırarak sürdürülen modernleşme tartışmalarının ana aktörlerinden birinin devlet olduğu açıktır. Çoğunlukla toplumsal bir içselleştirme sürecinden yoksun olarak ilerleyen Türk modernleşmesinin ürettiği zihinsel karmaşa akademik planda ortaya çıkacak kavramsal bir bulanıklığın da önünü açmıştır. Modern Cumhuriyet’in dönüşüm talepleri içerisinde dinin de yeniden anlamlandırılması ihtiyacına karşılık olarak ortaya çıkan zihin karmaşasının dinin lehte veya aleyhte olmak üzere her koşulda “sakıncalı” bulunduğu akademik bir çekingenliğe yol açtığı bir gerçektir. Bu bağlamın uzun yıllar din sosyologlarını mevcut tezleri destekleyen bir argüman setini üretmeye zorlayan ve modern Türkiye’deki verili vizyonda dinin sakıncalı varlığını teyid eden akademik bir mutabakatı da beraberinde getirdiği bilinmektedir (Subaşı,

⁹ Örnek bazı çalışmalar için bkz . M. Özay, “Günümüz Sosyolojisinde Modernleşme-Sekülerleşme-Din İlişkileri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; H.R. Dursun, “Otoriter Laiklikten Demokratik Laikliğe: Türkiye ve Tunus’da Din-Devlet İlişkilerinin Dönüşümü”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

2014). Başlangıçta kendisine sivil bir mecra bulmakta yeterli ilgiye sahip olmayan bu resmi modernleşme girişiminin geride bıraktığı tartışma alanının ürettiği krizin ne oranda aşılabildiği ise muğlaktır. Bu karmaşanın din araştırmalarının kendine has çerçevesi içerisinde biçimlenmesi gereken ve psikolojik ihtiyaçları, kültürel önem durumunu, sosyal değerler mekanizmasını ve kuramsal ortamın varlığıyla anlam kazanan yapısını zedelediği ifade edilebilir (Mardin, 1992:80-85). Bu bağlamda mevcut durumda sürdürülmekte olan çalışmaların hangi düşünsel zemini çoğaltarak ilerlediği de önem kazanmaktadır. Makale kapsamında taranan ve tamamlanmış olan tezler içerisinde konu başlıklarına ve içeriğine ulaşılabilmiş bazı araştırmalarda modernleşme tartışmalarının “geleneksellik-modernlik” dikotomisine yoğunlaşarak ele alındığı görülmektedir. Teorik olarak Türkiye’deki modernleşme tartışmalarında bir ara başlık olarak mutlaka yer alması gereken İslamcılık düşüncesinin ve onun ortaya koyduğu öze dönüş tezlerinin ekseriyetle ihmal edildiği bir içerikle ele alınan bu doktora çalışmalarında “geleneksellik” temasının da sürekli olarak kolektif bir “içe kapanma” psikolojisine göndermeyle işlendiği dikkati çekmektedir. Bu tarz bir yaklaşımın modernliği sosyolojik planda bir ideolojiye dönüştürme ve onu tüm sosyal yapılar açısından kutsanmış tek bir ideale dönüştürmeye yönelik handikaplarla dolu bir güzergaha sürüklenme riskini beraberinde taşıdığı da unutulmamalıdır. Modernleşme vurgusunun çoğunlukla kendi sürekliliğini ıskalamış dışsal bir devamlılığı yakalama noktasındaki tekrar ısrarı batı dışı toplumların özgün bileşenlerini görmeden gelme ihtimalini de içermektedir. İsmail Kara’nın Türkiye’de laikliğin hem halk hem de seçkinler nezdinde hiç bir zaman dinden bütünüyle bir kopuşa işaret etmediği (Kara, 2010:201) ve Türkiye’de modernleşmenin aynı zamanda bir tür İslamileşmeye (Bkz. Kara, 2012) işaret eden etkilerle birlikte görünür olduğu yönündeki yaklaşımı da gözden kaçmamalıdır. Bu bağlamda mevcut araştırmalarda özellikle geleneksel bir toplum yapısından modern bir toplum yapısına geçişte ortaya çıkan değişimler, genel modernleşme tezlerini doğrulayan ve dinin karar mekanizmalarındaki etkisinin zayıflamasına gönderme yapan, bir tür sekülerleşme göstergesi olarak ele alınabilecek alışkanlıkları da çoğaltan yaklaşımlarla sunulmaktadır. Özellikle doğrudan din ve modernite ilişkisini ele alan çalışmalarda içeriklerin, farklı bir ara söylem üretme veya mevcut sorunları ele almaya yönelik olarak ortaya konulan bilim mantığını yani metodolojiyi zenginleştirmeye yönelik arayışlardan ziyade ağırlıklı olarak sekülerleşme olgusunun ve laiklik sürecinin Türkiye’deki yerel karşılıklarını bulmaya yoğunlaşan bir ilgi üzerinden takip ettiği gözlenmektedir. Genel olarak sekülerleşme konusunda çatışma ve intibak parametrelerini ihmal eden, modernleşme sürecinin karmaşık tabiatını bütün taraflar açısından ele almaktan uzak yaklaşımlar, Mardin’in “Türkiye’de bir çok toplumsal vakanın anlaşılabilir hale gelmesi için, anlaşılır hale gelmesi gereken öncelikli meselenin din” (Mardin, 2012:55) olduğuna dair yorumunu hatırlaması bakımından da manidardır.

Diğer taraftan değişen toplumun nasıl işlediğini, kentleşme, tüketim, medya etkisi gibi süreçlerde kültürel geçişkenliklerin yörüngelerini, tarihsel süreçlerin geride bıraktığı sosyal yapıları, demografik dönüşümün öne çıkardığı yeni kimlik formlarını, ilişki ağlarını ve tüm bunların dini yaşantılar ve alışkanlıklara nasıl yön verdiğini derinlemesine ortaya koyan alan araştırması sayısı ile teorik olarak yürütülen din-modernite çalışmalarına nispetle daha azdır. Ancak devam etmekte olan tezler içerisinde bu bağlamların nispeten arttığı ve teorik temelli tartışmalardan çok saha çalışması niteliğinde ve modernleşme, sekülerleşme tartışmalarını gündelik hayat fragmanları ve toplumun kılcal damarlarına ulaşma ekseninde ele alma potansiyeli olan konu başlıklarının da kendisine yer bulduğu görülmektedir. Bu çalışmalar devam ettiği ve içerikleri ile ilgili herhangi bir döküman söz konusu olmadığı için içeriklerindeki tartışmaların hangi paradigmalara çerçevesinde sürdürüldüğü ile ilgili olarak bir fikir sahibi olmak şimdilik mümkün değildir.

Türkiye’de Dini Gruplar, Cemaatler ve Tarikatlar:

Toplumsal yapılarda değişimlerin ve hareketliliklerin yapısal bir takım dönüşümleri, yenilikleri beraberinde getirdiği bilinmektedir. Dini yapı ve kurumları da bir dinin sosyolojik gerçekliğinin inşa olunduğu doğal süreçlerde ortaya çıkmış, o dine özgün kurumsal tezahürlerle bu

tezahürlerin çeşitli yansımaları olarak nitelendirmek mülkündür. Grup olgusu, toplumsal yapının olağan bir parçasıdır. Dini grup da, aynı ilgi ve yönelimler içinde genel toplumsal yapıda birbirlerinden ayrılan, farklılıklarıyla bariz bir yapı özelliği gösteren, din dili, temel aktiviteler ve temsil yönünden ana bünyeye arasına çeşitli mesafeler koyan yapıları ifade etmek için kullanılan bir kavramsallaştırmadır (Okumuş, 2018:120). Toplumsal yapıların kendi iç kategorilerine göre çözümlenmesi ve sosyal olguların simgesel boyutlarına bağlı olarak nasıl görünür hale gelebildiklerinin tespiti konusunda, dini alanın özgün biçimlenişleri önemli bir arka plan unsuru olma özelliği taşımaktadır. Zira din olgusu kendisini dindar olarak tanımlayan insanlarla birlikte, toplumun tüm fertlerinin bir şekilde ilgili oldukları alanların başında gelmekte ve din karşısındaki konumlanışlar toplumsal yapının belli başlı dinsel görünümünü de belirlemektedir.

Türkiye’de dini tecrübenin toplumun farklı kesimleri açısından özgün yaklaşımlar ürettiği bir gerçektir. Bu özgün yaklaşımlar içerisinde islam düşünce literatüründe kendine has bir anlam çerçevesi içerisinde tarihsel bir süreklilikle var olmuş cemaat, tarikat gibi oluşumların toplumsal dönüşüm süreçlerinden nasıl etkilendikleri, bu konudaki hem kavramsal hem de uygulamadaki farklılıkların Türkiye’deki örgütlü dini yapıların genel görünümü açısından ne tür bir gerçeklik ürettiği önemlidir. Çalışma kapsamında taranan tezlerin konu başlıkları dikkate alındığında özellikle tamamlanmış olan doktora tezlerinde bu konunun çeşitli dini grup, cemaat ve tarikatlar bağlamında teorik ve ampirik olarak çalışıldığı görülmektedir. Tamamlanmış tezler içerisinde doğrudan bu kodlarla uyuşan 14 tez bulunurken, devam etmekte olan tezlere bakıldığında bu konudaki ilgide son yıllarda bir azalmanın söz konusu olduğu ve sadece 4 tezin bu kapsamda sayılabilecek konularda yazılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Örgütlü dini yapılar kategorisinde özellikle Türkiye’de daha yoğun etkili oldukları iller veya ilçeler baz alınarak yürütülen çalışmalarda Nakşibendilik, Süleymanlılık, İskenderpaşa gibi bir takım cemaatlerle, Rûfâilîlik, Kadîrilîlik gibi dini yapıların ele alındıkları görülmektedir. Bu çalışmalarda ekseriyetle söz konusu dini cemaat ve yapıların, yapısal ve fonksiyonel analizleri yapılmaya çalışılmış ve değişim ve dönüşüm süreçlerinden nasıl etkilendikleri üzerinde durulmuştur. Bir çalışmada ise, tarikatlara yönelmenin sosyo-kültürel ve psikolojik nedenleri irdelenmiştir.¹⁰ Ayrıca modern mevlevilik de bu kapsamda ele alınmış yapılardan biridir.

Cemaat ve tarikat meselesinin Türkiye’nin dini haritasını meydana getiren önemli etkileşimlerden biri olduğu açıktır. Özellikle Osmanlı’dan Modern Cumhuriyet’e geçiş sürecinde uygulanan din politikalarının, zaman zaman toplumsal sürekliliğin getirdiği sosyolojik gerçekliği de ihmal edecek biçimde laiklik lehine radikalleştiği ara dönem pratiklerinde bu dini yapıların bir içe kapanmaya gittiği ve din eğitiminin devamında çeşitli sivil misyonlar üstlendiği bilinmektedir (Bkz. Kara, 2010). Günümüze kadar din-devlet ilişkilerinin seyrine göre çeşitli reflekslerle varlığını devam ettirmiş dini grup ve yapıların hangi sosyo-kültürel veya psikolojik yönlendirmelerin etkisiyle taban bulduğu konusu bugün Türkiye için her zamankinden daha önemli hale gelmiş ve devletin güvenlik kaygılarıyla eş zamanlı ilerleyen bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi ve bu kapsamda darbe girişiminin araksındaki temel unsur olarak, özellikle dünya genelinde eğitim hizmetleriyle öne çıkmış, ülke içinde de oldukça yaygın bir ilişkisel ağa sahip dini nitelikteki bir cemaatin kriminal bir örgüte dönüşme sürecinin her anlamda çeşitli güvenlik krizlerini tetikler hale geldiği “fetö” meselesi Türkiye’de dini örgütlenmeler, cemaat ve yapılar konusunda önemli bir sosyolojik sondaj alanıdır. Burada din-devlet-toplum ilişkilerinin seyri içinde bu grupların toplumsal yapıdaki yaygınlıkları, karşılıkları, rutin sınırları içindeki meşru nitelikleri hakkında araştırma yaparken İslam düşünce literatürünün kendine has özellikleri ekseninde oluşmuş cemaat yapılarını, sorunlu yapılardan ayırd ederek ele almak akademik bir ilgi alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda taranmış olan doktora tezlerinde ağırlıklı konu tercihinin bu dini yapıların özellikleri üzerine yoğunlaştığı, aynı cemaat yapılarının farklı enstitülerde tekrar tekrar çalışılmış olduğu

¹⁰ Bkz. G. Karataş, “Tarikatlara Yönelmenin Sosyo-Kültürel ve Psikolojik Nedenleri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü”, 2004.

görülmektedir. Tekrar sorunu her düzeydeki akademik çalışmalarda görülebilecek genel bir problemdir. Ancak dini yapılanmalar konusunda geniş bir dini, sosyal evrene sahip olan Türkiye’de mevcut çeşitliliği konunun din-devlet ekseninde ve diyanetin varlığı çerçevesinde bir bağlama oturarak ileri kavramsallaştırmalara da imkan verecek bir yaklaşımla ele almanın önemi kuşkusuz son yıllarda daha da artmıştır. Özellikle toplumsal dokuyu derinden ele alabilen bir teori ve söylem alanından mahrum ve gerçekliği kendi koşullarında okuyabilecek sahici gözlemlerleden uzak tartışmaların ve sürekli artan kendi içindeki tekrarın bu konuları anlaşılır kılma noktasında kayda değer bir katkı yapıp yapmayacağı da tartışmalıdır.

Dini Azınlıklar

Türkiye tarihsel süreçteki stratejik konumu, ortak geçmiş mirası ve sahip olduğu dini-kültürel çeşitlilik nedeniyle bugün pek çok dini azınlığın da yaşadığı bir ülkedir. Çeşitli kurumsal yapılarla temsil edilen bu azınlıklar toplumsal olarak da ortak bir yaşam potasında varlıklarını devam ettirmektedir. Ancak dini azınlıklar özelinde eğitim, dini eğitim, kültürel kaynaşma gibi bir takım konularda yaşanan sorunlar zaman zaman medyaya yansımakta ve bu kapsamda yürütülen azınlık, diasporada din, eğitim tartışmaları da din sosyolojisinin konusu olabilecek bir ilgi alanının varlığına işaret eden argümanlar üretmektedir. Ancak din sosyolojisi alanındaki doktora tezleri incelendiğinde ilahiyat alanında azınlıkların dini-sosyolojik varlığına yönelik bir ilginin oldukça sınırlı düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Sadece iki çalışmada Hristiyan azınlığın küreselleşme süreci, Avrupa Birliği ile olan ilişkiler noktasındaki mevcut durumu üzerinde durulmuş ve azınlıklar meselesinin dini-sosyal teorisi irdelenerek alan araştırması yapılmıştır.

Alevilik, Toplumsal Değişim, Modernleşme ve Aleviler

Din sosyolojisi alanında doktora düzeyindeki çalışmalarda en ilgi çeken konulardan biri Alevilik başlığı olmuştur. Alevilik konusu, çoğunlukla dini bir temsile aidiyetle tanınmaya yönelik talepler ve İslam dininin sınırları içerisinde kültürel bir form olarak takdim edilmeye yönelik itirazlar ekseninde süren tartışmalarla uzun yıllardır Türkiye’nin gündemindeki konulardan biri olarak kuşkusuz popüler ilgi alanlarından biridir. Türkiye’de din-devlet-toplum ilişkilerinin ana gövdesinden bağımsız olmayan ve geçmişte zaman zaman politik güzergahlarda etkin olmuş tepkiselliklerin de bir neticesi olarak kendi içine kapalı bir sosyo-kültürel mekanizmaya evrilen Alevilerin gündelik yaşamı sosyolojik çalışmalarda irdelenmeye ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda özellikle ilk dönem çalışmalarında ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşayan Alevilerin kültürel dokularını ele alan, alevi toplumunun sosyal yapısını inceleyen, ritüelleri, gündelik hayatları ve sekülerleşme eksenli toplumsal değişim pratiklerini konu edilen 12 adet tamamlanmış çalışma tespit edilmiştir. Nispeten Alevilerin kentleşme ve modernleşme tecrübelerini de içerecek biçimde tasarlanmış olduğu dikkat çeken 3 adet tezin de yazılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Alevilerle ilgili çalışmalar büyük oranda bir nitelik, özellik ortaya koyma araştırması olarak tasarlanmıştır. Ancak Alevilerle ilgili güncel tartışma başlıklarının, beklenti, itiraz ve savunmaları kapsayacak, din-devlet ilişkileri, politikleşme sorunu, diyanet ve din eğitimi, müfredat tartışmalarını da içerecek içeriklerin akademik düzeyde ihmal edilmesi bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Nitekim konunun temel belirleyicilerinin, her anlamda toplumsal mutabakatın ana eksenlerini oluşturacak genel güzergahların büyük oranda doktora çalışmalarında ıskalanmasının veya bir ilgi olarak görmezden gelinmesinin muhtemel pek çok nedeni olmakla birlikte bu noktalarında da yürütülen çalışmalara mutlaka eklenmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, Kadın Dindarlığı vb. Konular

Tamamlanmış olan çalışmalar içerisinde Türkiye’de toplumsal cinsiyet meselesini teorik olarak “İslami feminizm” kavramını da sorunsallaştırarak ele alan çalışmalarla birlikte; bu konuyu kadının gündelik hayattaki pozisyonları, medyadaki temsili gibi alan araştırmasına imkan sunacak başlıklarla ele alan araştırmaların olduğu görülmektedir. Bu kapsamda kadınların dini tutum ve

davranışlarını da içermekle birlikte toplumsal cinsiyet teorilerine göndermek yaparak konuyu ele almış olan toplamda 13 adet tamamlanmış doktora tezi bulunmaktadır. Devam etmekte olan tezler içerisinde ise konunun nispeten daha az ilgi gördüğü anlaşılmakta olup, sözü geçen bağlamlarda değerlendirilebilecek 5 adet doktora tezinin yazım aşamasında olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de genel olarak toplumsal yapının rutin dinamiklerinden kaynaklanan ve kadın aleyhine gelişen çeşitli algı ve yorumlamaların, zaman zaman kamusal bir teyide dönüşen biçimde sertleşmesi ve kadının toplumsal hayattaki varlığını her anlamda tartışmalı hale getiren bir psikolojiye evrilmesi, toplumsal cinsiyet temasını sürekli olarak gündemde tutmaktadır. Ataerkillik, geleneksellik ve töre olgusunun da belirli açılardan zemin hazırladığı kadın merkezli sorunların feminizm temelinde inşa olunmuş bir dil ekseninde tartışılması başka bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir kuşkusuz. Kadının öznel varlığını cinsiyet temasından kopmadan, ekonomi, şiddet, yabancılaşma gibi sorunları da ilk etapta birer toplumsal sorun olarak görmeden doğrudan cinsiyet vurgusu üzerinden tartışmanın bir kısır döngüye hapsolme riskini beraberinde getirmesi muhtemeldir. Sosyolojik düzlemde toplumsal cinsiyet konusundaki bu kalıp problemlerin yanında Türk modernleşme sürecinin kadına yüklediği özgül rollerin özellikle modernleşme ve laiklik eksenli tartışmaların kadına atfettiği misyonlarla birleşmesi ve son kertede 28 Şubat süreciyle birlikte artan başörtüsü/turban tartışmalarının dindar/muhafazakar kesimdeki kadınlara ideolojik bir kamusal alan zorunluluğu dayatması Türkiye’de toplumsal cinsiyet olgusunu olduğundan çok daha boyutlu, tartışmalı ve çeşitli dini kültürel kimlik krizlerini de içeren bir konu haline getirmiştir. Söz konusu yoğunlaşmanın bu konular açısından özgün bir tartışma zemini oluşturup oluşturmadığı, teorik tekrarın kronik sorunları derinleştirmekten veya onları tartışmalı olmanın cazibesine sabitlemekten kurtarıp kurtarmadığı dikkate değer bir sorgulamadır. Bu kapsamda özellikle içeriğine ulaşılabilmiş olan sınırlı sayıdaki çalışmanın sadece teorik güzergahı genişletmekten veya toplumsal cinsiyet konusunda, toplumun özgün dinamiklerini göz ardı ederek daha çok terminolojinin verili kodlarını teyid eden saha verilerine ulaşmış olmakla yetindiği ifade edilebilir. Erillik, popüler kültür, modernleşme, şiddet gibi kavramsallaştırmalarla birlikte kullanılan ve kadının toplumsal hayatta değişen varlık alanlarını tartışan iyi çalışmalar da mevcuttur. Fakat bununla birlikte “toplumsal cinsiyet”, “kadının toplumsal hayattaki varlığına yönelik içerden bakışla oluşturabilmiş tartışma zeminleri”, “feminist kavramsallaştırmaları aşabilmiş bir dil örgüsü”, “kadına yönelik algının sosyo-kültürel ve tarihsel serüveni” gibi konularda toplumun din dilini ihmal etmeyen bir bakış açısının tümüyle akademik ilgilere yansiyabildiğini söylemek zor görünmektedir.

Avrupa’da Yaşayan Müslümanlar, Diasporik Bilinç ve Din

Türkiye uzun yıllardır Avrupa ülkelerine daha çok ekonomik nedenlerle gerçekleşen bir göç sürecinin “göç veren” ülkesi konumundadır. Gurbetçi, Almanca (Bkz. Canatan, 2016: 173) gibi toplumsal tipolojilerin de meydana geldiği bu göç sürecinin aktörleri olan müslüman Türklerin yurt dışında karşılaştıkları uyum, entegrasyon, asimilasyon gibi karşılaşma deneyimleri sosyolojik birer çalışma alanı olarak akademinin önünde durmaktadır. Özellikle “göç ve din” ilişkisi ana temasında ve hususun de Türk vatandaşların birinci, ikinci, üçüncü kuşak din ve diaspora deneyimleri genel sosyolojinin de ilgi alanları arasındadır. Din sosyolojisi ise mevcut ilişkilerin yıllar içerisindeki dönüşümü bağlamında ilgili konulara eğilmiş bu alanda lisansüstü düzeyde çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Makale kapsamında taranan doktora çalışmaları Almanya başta olmak üzere Avrupa’da yaşayan müslümanları konu edinen ve tamamlanmış olan tez sayısı 11 iken, devam etmekte olan tezler içerisinde de bu konu altında değerlendirilebilecek 2 adet çalışmanın bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle diasporadaki Müslüman Türklerin din algıları, burada yürütülen din hizmetlerine bakışlarının konu edildiği çalışmalar büyük oranda nicel yaklaşımlarla yürütülmüş araştırmalardır. Bu araştırmaların ekseriyeti Diyanet personeli olarak yurt dışı görevinde bulunan araştırmacılar tarafından yürütülmüş ve oradaki Türk vatandaşlarına sunulan kurumsal din hizmetlerini de dolaylı olarak ölçmeye yönelik olarak tasarlanmışlardır. Genellikle işçi statüsünde bulunan bir hizmet kategorisinin dini algı ve tutumlarını ele alan bu çalışmalarla birlikte özellikle yeni

kuşak gurbetçilerin diasporik bilinçleri üzerine daha fazla odaklanabilmiş çalışmaların da ihtiyaç teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim İslamofobik teyakkuzların zirvede olduğu bir Avrupa’da zaman zaman gurbetçi, yabancı, öteki olarak kodlanan bu kitlenin “kendi” ilk algısını muhafaza ederken yaşadığı kimlik krizlerini aşmada dini aidiyetlerinin rolü, bu rollerin ağırlığında meydana gelen dönüşümlerin niteliği bugün oldukça önemli birer tartışma alanıdır. Ayrıca güçlü bir ateizm mirası ile karşı karşıya kalmış olan Kırgızistan, Kazakistan gibi ülkelerde Diyanetin yurt dışı faaliyetlerini de içine alacak biçimde oluşan din alanının nitelikleri hakkında yürütülecek çalışmalar da ihmal edilen konular arasında yer almaktadır. Nitekim söz konusu ülkelerde oluşan din alanının hangi din mensuplarıncı nasıl doldurulduğu ne tür faaliyetlerin yürütüldüğü ve burada yaşayan müslümanların bu girişimlerden nasıl etkilendiği de önemli birer veri alanıdır. Özellikle genel olarak farklı ülkelerde göçmen statüsünde bulunan genç kuşak Türk vatandaşlarının nasıl bir referans dünyası üzerinden kimliklerini inşa etmeye çalıştıkları ve bu inşa sürecinde dinin rolünün neye karşılık geldiği gibi konuların da akademik ilgilerin odağında yer alması gereken başlıklar arasında olması gerektiği ifade edilebilir. Bu tür çalışmalarda niceliksel ve niteliksel bir artışın gerekliliği, yurt dışında yaşayan kitlenin sayısı göz önünde bulundurulduğunda ilgili konunun toplumsal geri dönüşlerini ıskalamayacak ve güncel çerçeveyi de ihmal etmeyecek bir ilgiyle buluşması gerekliliği ine çıkmaktadır.

11 Eylül, İslam, Şiddet, İslamofobi

Gerçekte sorunlu ve terimsel olarak da bir tür oksimorona karşılık gelen “İslam ve şiddet” olgusunu, dünyada sosyo-politik anlamda pek çok radikalleşme eğiliminin de yükselişe girdiği 2000’li yılların temel küresel gündemlerinden biri haline getiren en önemli olay kuşkusuz 11 Eylül 2001’de Amerikada’ki ikiz kulelere yönelik olarak el-Kaide tarafından gerçekleştirilen saldırılar olmuştur. Tarihin miras bıraktığı hafıza, bu hafızanın getirdiği karşıtlıklarla birlikte bu olayın Batı dünyasında zaman zaman ırkçı ve nefret boyutlu söylemleri de içerecek biçimde bir İslam karşıtlığına dönüşebildiği, bu bağlamda sürdürülen tartışmalarda “İslam ve terör” kavramlarını yan yana getirmeyi meşrulaştıran bir algının tüm dünyada yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda özellikle yurt dışındaki müslümanlara yönelik negatif bazı yaklaşımları da tetikleyen bir sürece girilmiş ve fundamentalizm, radikalizm gibi eğilimlerin yabancı basının bir bölümünde İslam aleyhine üretilen söylemlere temel teşkil edecek biçimde dolaşıma sokulması sonucu “İslamofobi” olgusu hızla ABD ve diğer ülkelerde yaşayan müslümanların gündelik rutinlerini olumsuz etkileyen deneyimler üretecek biçimde karşılık bulmuştur. Bu kapsamda özellikle ABD’de 11 Eylül sonrası sürecin siyasetteki ve medyadaki yansımalarının orada yaşayan Türkler açısından meydana getirdiği etkileri konu edinen 5 adet doktora tezinin tamamlandığı görülmektedir. Bir adet çalışma ise bu sürecin Türkiye’deki medya yaklaşımlarında nasıl bir görüntü ortaya koyduğu üzerine temellendirilmiştir. Bu çalışmalardan sadece iki tanesine pdf formatında ulaşılabilmiş ve içerikleri incelenebilmiştir. Medya taraması türünde sayılabilecek bu çalışmalar bir analiz yapma konusunda ciddi bir çabayı içerse de konunun önemi, kapsadığı bağlamların yaygınlaşma potansiyeli, kavramsal güzergahı, İslam düşüncesinin temel kodlarına yönelik olarak deruhte ettiği oryantalist eğilimler, Ortadoğu’daki gelişmelerle birlikte her gün yeniden boyut değiştiren ilişki ağlarının ortaya koyduğu bölgesel riskler vb. açılımlar göz önünde bulundurulduğunda din sosyolojisi alanında konunun yeterli ilgiyi göremediği ve bu konularda daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Toplumsal Değişim, Aile ve Din Konulu Çalışmalar

Makale kapsamında taranan doktora tezleri içerisinde özellikle tamamlanmış kategoride “aile” kavramına yoğunlaşmış 7 adet tez çalışması bulunmakta ve tezlerin büyük oranda toplumsal değişim sürecinin aile yapısı üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymaya yönelik tasarlandığı anlaşılmaktadır. Popüler kültür medya, internet medyası gibi çok boyutlu etkileşim örneklerini beraberinde getirebilecek habitusların Türk toplumunun geleneksel aile yapısını oluşturan dini kodlara yönelik baskılarının nitel bir çerçeve içerisinde ele alındığı az sayıdaki çalışmanın yanında, bir tezde ise aile içi şiddet olgusu din algısı, ebeveyn dindarlığı ekseninde tartışılmıştır. İki tanesi teorik olan bu

tezlerin geri kalanlarında ise saha çalışmalarıyla elde edilmiş olan bilgilerin teori kapsamında değerlendirildiği ve durum tespitine yönelik bir ayrıştırılmaya gidildiği dikkat çekmiştir. Toplumsal kurumların en önemlilerinden bir tanesi kuşkusuz ailedir. Ailenin bireysel olgunlaşmadaki misyonu ve bu bağlamda insan birikiminin özsel taşıyıcılarını temsil etmedeki göreviyle eş zamanlı olarak toplumsal yapıyı anlamada icra ettiği kapsayıcı boyut din sosyolojisi çalışmaları açısından büyük bir alt okuma alanıdır. Bu nedenle din sosyolojisinde aile merkezli araştırmalarda öne çıkan içeriğin dayandığı yaklaşımlar ve bazı çalışmalarda dikkat çeken yöntem tercihinin konu bağlamıyla uyumlayan bir desenle ele alınması gibi durumlar, akademik bilginin üretimini teorik bir teyide sınırlandırma riskini de beraberinde getirmektedir.

Kişi ve Kuramcı İncelemesi, Yöntem Tartışmaları

Çeşitli sosyologların ve kuramcılarının görüşlerini, bazı isimlerin din sosyolojisi kapsamında değerlendirilebilecek olan kavram ve tespitlerini konu edinen çalışmaların da doktora tezlerinde ilgi gören temalar arasında yer aldığı ifade edilebilir. Nitekim bu kapsamda değerlendirilebilecek olan 7 adet çalışma tespit edilmiş ve bunların tamamının tamamlanmış tezler arasında yer aldığı görülmüştür. Genellikle ilgili kişilerin biyografilerinden ve kendi eserlerinin incelenmesinden oluşan bu tarz çalışmalara devam eden tezler içerisinde rastlanmamıştır.

Diğer Konular

İlgili yıllar arasında tamamlanmış olan tezlerde yukarıda bahsi geçen ortak kodlamaların dışında kalan diğer çalışmalara ait çeşitli temalar ise; Diyanetin kurumsal yapısı, küreselleşme ve Avrupa Birliği ilişkileri ve dini çoğulculuk, din- ekonomi ilişkisi, medya ve sosyal medya vb. Alanlarda din algısının yansımaları, eğitim müfredat tartışmaları, dini tipolojiler, aydın-entelektüel tartışmaları, din-suç ilişkisi gibi bağlamlara yöneliktir. Özellikle taramanın yapıldığı son iki yıl (2016-2017) içerisinde tamamlanmış olan 41 doktora tezinin ağırlıklı olarak yukarıda da kodlanmış olan toplumsal değişme, dini hayat, yurt dışındaki Müslümanlar, aile-din, din görevlilerinin tutum ve davranışları gibi konular eksenine oturduğu görülmektedir. Devam etmekte olan doktora tezlerinde ise benzer temaların yanı sıra konu çeşitliliğinde nispeten bir artışın söz konusu olduğu ve kamusal alan tartışmaları, sivil toplum, dini yayıncılık, dönem araştırmaları, sağlık hatta mutfak kültürü gibi temaların dini algı, tutum ve davranışlarla ilişkisini ele alan bağlamların ilgi gördüğü anlaşılmaktadır.

3. Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Olan Doktora Tezlerinin Yöntemleri Bakımından Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında taranan ve tamamlanmış olan 196 tezin 82'sine pdf formatında ulaşılabilmektedir. İlk yıllara ait çalışmaların pdf formatına dönüştürülmemiş olmaları ve özellikle son iki yıl içerisinde tamamlanmış olan tezlerin de genellikle yazarları tarafından erişime henüz açılmamış olması nedeniyle içeriğine ulaşılabilen çalışmalar ağırlıklı olarak 2000-2015 yılları arasındaki tezlerden oluşmaktadır. İSAM veri tabanında yer alan ve devam etmekte olan tezler kategorisinde görünen çalışmalardan herhangi birinin ise içeriğine ulaşılması mümkün olmamıştır. Bu nedenle yöntem değerlendirmesi daha çok 2000-2015 yılları arasında tamamlanmış ve YÖK veritabanında içeriğine ulaşılabilmemiş olan bu 82 tez ekseninde yapılabilmektedir.

Teorik Teyide Yönelik Eğilim

Genel itibarıyla sosyal bilimlerde özellikle de sosyolojide insan ve toplum ilişkisine dair ön kabullerin yansıdığı eşiklerden biri olarak nitelendirilebilecek olan yöntem konusu, araştırmanın alanı, sınırı gibi niteliklerle birlikte bilimsel çalışmada içkin olan zihni yapıları ve kavramsal çerçeveleri de etkileyen temel tercihlerden biridir. Nitekim yöntem, hem “empirik veri toplama tekniklerini” hem de araştırmacıların “felsefi ve teorik bakış açılarını” kapsayan kategorilerden biridir (Taş, 2018:56). Taranmış olan çalışmalarda tercih edilen yöntemler dikkate alındığında daha çok bir kavramın öne çıkarıldığı ve incelendiği, bir kuramcının yaklaşımlarının derlendiği, bir dönemin ele alındığı ve

tamamen alandaki kaynakların derlenmesiyle yapılan tartışmaları konu edinen araştırmalar “literatür taraması” (alanyazın derlemesi) kapsamında değerlendirilmiştir. İlgili yıllar arasında 16 çalışmanın bu yöntemle yazıldığı dikkate alındığında literatür taraması türündeki çalışmaların doktora düzeyinde neredeyse her dönemde ilgi gördüğü ve tercih edildiği söylenebilir. Özellikle ilahiyat çerçevesindeki disiplinlerle kıyaslandığında literatür çalışması daha tercih edilebilir bir yöntem gibi görülse de genel sosyoloji alanında yapılmış olan çalışmaların ağırlıklı olarak sahanın nabzını ihmal etmeyen bir perspektiften beslenme noktasında daha ileride olduğu ifade edilmelidir. Literatür çalışması önemli olmakla birlikte, özellikle doktora düzeyinde din sosyolojisinin güncel olana ilgisini dinamik tutacak ve mevcut durumları daha etkili olarak çözümleyebilmesine imkan tanıyacak konu gerekliliği ile isabet içerisinde tercih edilen nicel, nitel ve hususen de karma yöntemlere de ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Nitekim teorik birikimin bilimsel bir üretime dönüşebilmesi, onun alandan elde edilen verilerle karşılaştırılarak bir biçimde analiz edilebilir noktaya getirilmesi çabasına da bağlıdır. Bu analiz sürecinde Merton’un kavramsallaştırmasıyla “serendipitous finding” (Merton, 1938:675) yani araştırma planlamasında beklenmeyen ancak araştırmaya özgü koşullar esnasında tesadüfi olarak ortaya çıkmış analiz ve tespitlerin sosyal bilim çalışmaları açısından önemi yadsınamaz. Bir disipline ilişkin teorilerin hangi kaynaktan, ne tür koşullar altında çıktığı, nasıl bir süreç izlediği ve nereye doğru ilerlediği konusunda araştırmacıların bilgi sahibi olması gerektiği açıktır. Fakat sadece mevcut teorilerin ortaya koyduğu verili kodların tekrarı, bu kodları işleyen bakış açılarının temsiline sürdürülmesi ve söz konusu tezlerle ilişkin eleştirilen teorik teyidden öteye gitme noktasında istekli olmayan bir eğilimi de beslemektedir. Bu tarz bir yaklaşımla kendi toplumunun sorunlarına bakmanın, gerçek değişim rotalarını tespit edemeden ve kavram üretmeden kavramcılıkta ısrar etmenin düşünsel bir daralmaya yol açması, yapılan çalışmaları sosyolojinin sınırlarında sürdürülen bir tür felsefi uğraş haline getirme ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Veri Yığını ile Baş Edebilme Sorunu

Doktora tezlerinde çoğunlukla tercih edilmiş bir başka yöntem ise “nicel araştırma yöntemi”dir. Sosyal bilimler alanında son yıllarda oldukça tartışılan yöntem meselesinin ve bu tartışmalarda nicel yöntemlerin handikaplarının da dile getirilmesinin etkisiyle, akademide günümüze doğru geldikçe nicel yöntem tercihinde bir azalma söz konusu olmakla birlikte içeriği taranmış olan 82 çalışmanın 35’inde nicel yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır. Nicel yöntemle yapılan bu 35 çalışmanın da büyük oranda tarama deseninde ve öz bildirime dayalı olarak veri elde etmeye imkan tanıyan anket tekniği uygulamasıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Kişinin konu kapsamında kendisine yöneltilen soruları cevaplandığı ve ideal algıya ilişkin psikolojinin, mevcut durumu olduğu gibi sunma isteğinin önüne geçebileceği anket tekniğinin özellikle dini algı, dindarlığın tespiti, ahlaki hükümlerin pratiği, dini tutum ve davranışların anlaşılması gibi önemli konularda kullanılan bir teknik olarak öne çıkmasının toplumsal kodları doğru okumada belirli sıkıntıları beraberinde getirmesi muhtemeldir. Nicel yöntemle çalışılmış dindarlık araştırmalarında çalışma sonucunda araştırmacı tarafından yerli yerine konulmakta bir türlü üstesinden gelinememiş olan bir veri yığınının sürecin kalitesini zorlayan nedenlerin başında geldiği ifade edilebilir. Bu kapsamda bazı tezlerde, teoride zaten ne anlama geldiği mevcut olan verilerin sürekli olarak biriktirilmiş olmasına bağlı bir “veri depolama”¹¹ olarak nitelendirilebilecek bir alışkanlığın ve teorinin söylediğini mekanik olarak yapmayı içeren bir tür kendini tekrar çabasının öne çıktığı dikkati çekmektedir. Din sosyolojisi çalışmalarında bir konuya neden bakılması gerektiği noktasında ihtiyaç duyulan ön farkındalığın eksikliği, araştırma kapsamında elde edilmiş olan verilerin birbiri arasındaki bağlantıların yeterli düzeyde ortaya konulamaması, verilerin işlenmesi noktasında nasıl bir yaklaşımın benimsenmesi

¹¹ Sosyal bilimlerin yöntemsel inşasına yönelik yaklaşımlar hakkında daha geniş okumalar için bkz.; Çelik H. & Ekşi H. (2015), “Gömülü Teori/Nitel Desenler”, İstanbul, Edam Yayınları; Bilgin N.(2014), *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Ankara, Siyasal Kitabevi; Huberman M. (2016), *Nitel Veri Analizi*, Çev: Altun S. & Ersoy Ali, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık.

gerektiğine dair kafa karışıklığının getirdiği dağınıklık, tezlerin yöntem tercihi, amaç ve önem bilgilerinin dile getirildiği bölümlerin yazımında da zaman zaman açıkça hissedilmektedir.

İncelenen tezlerde nispeten daha az tercih edilen bir diğer yöntem ise “nitel araştırma yöntemi”¹² dir. Bu yöntem belirli zorlukları, maliyetleri açısından daha az tercih edilse¹³ de din sosyolojisinin ana konu eksenleri göz önünde bulundurulduğunda nitel ve karma yöntemlerin mevcut konu çeşitliliği açısından araştırmacıya daha zengin bir değerlendirme zemini sunduğu da göz ardı edilmemelidir. Çalışma kapsamında içeriği taranmış olan 82 doktora tezinin 27 tanesi nitel yöntemle, 4 tanesi ise nicel ve nitel yöntemin birlikte uygulandığı “karma yöntemle” yapılmıştır. ¹⁴ Bu çalışmalar ağırlıklı olarak 2005 yılından sonra tamamlanmış olan tezler arasında yer almaktadır. Nitel ve nicel veya karma çalışılmış olan tezlerde genel olarak; kavramsal çerçeve-yöntem uyumsuzluğu ya da yöntem-kavramsal çerçeve ve desen uyumsuzluğu şeklinde nitelendirilebilecek bazı durumlar dikkati çekmiştir. Ayrıca verilerin değerlendirilmesi noktasında da zaman zaman nitel yöntemin ruhuna uymayan, daha teknik sayılabilecek bir veri seti üzerinden çalışmanın kapsamıyla çelişen genellemelere ulaşıldığı gözlenmiştir.

Dini algı ve tecrübe biçimlerinin çoklu bir yaşam deneyiminin beraberinde getirdiği ve toplumsal pratiklerle iç içe geçmiş öznel anlamları olduğu açıktır. Bu anlamları derinlemesine tahlil edebilmek ve iletişim sürecinin genel tabiatını koruyarak onları anlamlandırmaya yönelik yaklaşımları benimsemek, sosyal bilim çalışmalarının en önemli metodolojik gereksinimleri arasındadır. Din alanı, toplumsallığın inşasında bireysel tasavvurlardan bağımsız gelişmeyen, bu bağlamda nesnel koşulların ve nicel ölçülerin tanımlamakta yetersiz kaldığı, standart bilgi ölçeklerinin verileri üzerinden tahlil edilebilirliğin paradoksal sonuçlar meydana getirebildiği özgün bir araştırma desendir. Bu nedenle özellikle “Din Sosyolojisi” araştırmalarında sadece genel ve muğlak konu alanları etrafında ve toplumsalın derin havsalasına ulaşmaya elverişli tecrübe paylaşımına imkân vermede zaman zaman eksik kalabilen nicel perspektif yerine “nitel araştırma paradigması”¹⁵ veya özellikle “karma” yöntemler çerçevesinde geliştirilecek özgün araştırma yaklaşımlarının, deneyimlerin anlamlandırılması noktasındaki katkıları üzerine yoğunlaşmak gerekmektedir. Sosyal bilim çalışmalarında olay ve olgulara ilişkin “insani” temelleri ve “duyguları” (Baker, 2015:34) ihmal etmeyen nitel veya karma yöntemle ilişkin metodolojik paradigma esaslarının benimsendiği ve toplumsal pratiğin “insan faktörü” üzerinden yansıyan görünümüne odaklanma hedefine yönelik olarak çerçevelendirilmeye çalışıldığı çalışmaların doktora düzeyinde daha sağlıklı bir sonuç üreteceği ifade edilebilir. Alanda karşılaşılan aktörlerin gerçek donanımlarını, kültürel sermayelerini sahici bir yaklaşımla anlamaya imkan verecek olan katılımlı gözlem, kişilerle doğrudan temas kurma ve anlatılarına ulaşma gibi deneyimlere imkan sunacak bir nitel çözümleme analizi ile verilerin genelleştirilmesi beklentisi ile yönelinmiş bir nicel yöntemin ortaklaşa yürütüleceği Bourdieu’nün

¹²Gözlem, mülakat (görüşme) ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği, verilerin sayılarla ifade edilmediği (Punch, 2005: 132) nitel araştırma, özellikle son yıllarda sosyal bilimlerde kullanımı artan bir araştırma biçimidir. Araştırmacının esnek koşullara bağlı olmasına, gerektiğinde toplanan verilere göre araştırma desenini yeniden biçimlendirme imkânına da olanak tanıyan bu araştırma yaklaşımında insanların kendi yaşamlarını, deneyimlerini ve dünyalarını nasıl tanımladıklarını anlama üzerine bir takım edimlere ulaşmak amaçlanmaktadır (Kuş, 2009: 69). Ayrıca nitel araştırmalarda ele alınan konuya dair ayrıntılı bir betimleme yapma imkânı da bulunmaktadır. Betimleme vurgusu, sıradan detaylara dikkat kesilmeyi içermekte, günlük yaşamın yüzeysel ve gereksiz olaylarına ilişkin ayrıntıları da irdelenmeye değer kılmaktadır. Çünkü bütün bunlar özel bir bağlamda ne olup bittiğini anlamaya yardımcı olmakta ve gerçekliğin farklı katmanlarında yol almaya ilişkin ipuçları vermektedir. Nitekim bireysel deneyimlerin öznel biçimlenişleri içerisinde ortaya çıkan anlamlar, toplumsal gerçekliklerin kendi doğası içerisinde nasıl şekillendiğini anlaşılır kılabilmek açısından önemlidir.

¹³ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Yılmaz, 2017:1-31.

¹⁴ Tezlerde hangi yöntemlerin kullanıldığına ilişkin çıkarım ve istatistikî tasnifler, içeriğine ulaşılmış olan çalışmalarda yer alan ve ekseriyetle “Araştırmanın Yöntemi” başlığı altında bizatihi yazarın kullandığı ifadeler baz alınarak yapılmıştır.

¹⁵ Nitel Paradigmanın sosyal bilim çalışmalarındaki önem ve etkiliği konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Toker, 2008: 55 – 76.

“topyekûn sosyal bilim” (Bourdieu, 1997:102) yaklaşımı olarak nitelendirdiği karma nitelikli çalışmalar, din-toplum ilişkilerinin derin frekanslarını yakalayabilmek açısından hayatidir. Bu kapsamda taranan doktora tezleri göz önünde bulundurulduğunda, din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda metodolojik bir karmaşanın söz konusu olduğu ve doğru değerlendirme evrenine ulaşabilmeyi mümkün kılacak bir yöntemsel mutabakatın asgari düzeyde dahi sağlanabilmesinde çeşitli sıkıntıların dikkat çektiği ifade edilebilir.

Bağlam Sorunu

Çalışma kapsamında taranan ve içeriği değerlendirilen doktora tezlerinde, araştırma konusunun ele alınma ve işleme biçimi ile ilgili olarak dikkat çeken sorunlardan biri de “bağlam sorunu” olarak nitelendirilebilecek olan bir yaklaşım eksikliğidir. Örneğin bir çalışmanın esas belirleyicisi olan olgunun hangi bağlamlarda hangi özelliklerle kendisini ortaya çıkardığına ilişkin zeminin doğru iredelenememesi söz konusu olgunun çözümlemesini de zorlaştırmakta ya da oldukça yüzeysel bırakabilmektedir. Nitekim, zaman zaman çok sık karşılaşılan, bir parçası olunan gündelik rutinde gerçekleşen olay, etkileşim ve ilişkilerin başka nelerle bağlantılı olduğu ve bu bütünlük içerisinde nasıl bir işlev gördüğü dikkatten kaçtığına ele alınan olguların çözümlemesi zorlaşmaktadır. Birbirinden farklı şekillenen hatta ilişki mekanizmaları ve iletişimsel algıları sosyo-kültürel olarak birbirine oldukça zıt fragmanlar üreten toplumsal yapıların teori ve bağlam uyumuyla incelenememesi, “olması arzu edilen” den ziyade “olan” mercek tutulabilmesi çalışmalarda tüm taraflarca içselleştirilmiş sahici bir bilim mantığı ile hareket edilebilmesiyle yakından ilgilidir.

Bağlam ve olgular arasındaki ilişkinin doğru kurulabilmesi ve değerlendirilmesi halinde gerçek anlamda bir analiz imkanının elde edilebileceği, özellikle doktora düzeyindeki çalışmalarda bu tür analizlere duyulan ihtiyacın önemi göz önünde bulundurulduğunda büyük önem arz etmektedir. Dinin toplumsal boyutlarını ve gündelik hayattaki yansımalarını irdeleyen dindarlık çalışmalarında, din eksenli toplumsal cinsiyet analizlerinde olguları etkileyen ve daha derinde yer alan bağlamların görmezden gelinerek her şeyin aynı potaya konulması araştırmayı doğru analizler yapmaktan uzaklaştıran bir yaklaşım olarak netice vermektedir. Bu nedenle doktora tezlerinde temel bir eksiklik olarak kendisini hissettiren ve meselelerin bağlamı ile o çerçevede öne çıkan olgular arasında sıkı bir ilişki kurulabilmesini sağlayarak, toplumsal havsalayı daha derin bir eşikten okumanın imkanını hedefleyen yeni ve daha dinamik metodolojik yaklaşımlara dair bir ihtiyaca vurgu yapılabilir.

4. Doktora Tezlerindeki Mevcut İlgi ve Yönelimlerin Öne Çıkarttığı Temel Soru: “Din Sosyolojisi Gündelik Gerçekliğin Neresinde Yer Almaktadır?”

Genel itibarıyla din sosyolojisinin, dinin ve onun etkilerinin sürdüğü toplumsal yapı içerisinde bu iki olgu arasındaki ilişkilerin niteliği ve sonuçları üzerine kendisini temellendirdiği bilinmektedir. Burada her ne kadar hedef toplumun bizzatı kendisini analiz etmek olsa dahi, asıl amaçların toplumda çeşitlenen dini algının, bilgi ve eğilimlerinin sosyal plandaki karşılığı olduğu söylenebilir. Burada göz ardı edilmemesi gereken temel ilke, din sosyolojisinin odağında dinin kendisinin değil, onun toplumsal yansımalarının olduğudur. Örneğin dinarlık ekseninde ortaya çıkan çoğu veride “ilk dini bilgilerin” kaynağı olan “aile” etkisi ilk sosyalleşmenin gerçekleştiği toplumsal kurum olarak büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda dinarlıktaki temsil ve değişimlerin süreklilik ve kriz noktalarını irdelerken ailedeki dönüşümün nedenlerinden ve sonuçlarından bağımsız bir sosyolojik sondaj alanının konunun ana ekselerini akim bırakabilmesi ihtimal dahilindedir. Bir diğer yönüyle ele alındığında ise; Türkiye’de gerçekleşen dini hayat üzerindeki değişimlerin, yeni nesillerle birlikte eğitim düzeyi ve kent yaşamı gibi faktörlerden de uzak olmadan gerçekleştiği bir gerçektir. Bu bağlamda bir din sosyolojisi araştırmasının yapıldığı toplumdaki dini faaliyetler, gündelik hayatın farklı etaplarında dinin etki, işlev ve görünürlüğü, dinin kurumsallaşma pratiklerinin nasıl geliştiği, toplumsal fenomenlerin dinsel nitelikleri gibi pek çok konu, araştırılması muhtemel konular kapsamındadır.

Dinin tüm bu aşamalarındaki temsil ve etkinliği de bir din sosyoloğunun araştırma sürecinde ihmal edemeyeceği bağlamlardandır. Bunun yanı sıra dini fenomenlerin toplumsal değişim süreçlerinden nasıl etkilendiği, mevcut koşulların bu dini fenomenleri nasıl etkilediği veya dönüştürdüğü de sosyal aidiyet ve temsillerin dini plandaki görünümünü çözümlemek açısından zaruridir. Din sosyoloğu tüm bu araştırma evrenini derin bir farkındalık ve sağlam bir metodolojik birikimle anlaşılabilir, tartışılabilir ve üzerinde düşünülebilir kılarak ait olduğu disiplinin gerekliliklerini yerine getirmiş sayılacaktır. Çalışma kapsamında hem sadece konu başlıkları itibariyle ele alınmış hem de içeriğine ulaşarak daha detaylı olarak incelenmiş doktora tezlerinin genel nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de din sosyolojisinin gündelik gerçekliği yakalama konusunda yeterli sayılabilecek bir konu ilgi çeşitliliğine ve metodolojik birikime ulaşma konusunda daha fazla çaba sarfedilmesi gerektiği ve akademinin her düzeyindeki araştırmacılara bu konuda görev düştüğü gerçeği ortaya çıkmaktadır. Özellikle doktora aşamasının ilgili olduğu disiplinin çerçevesine her anlamda vakıf olma noktasında araştırmacıları yetiştiren esas süreçlerden biri olduğu göz ardı edilmemelidir. Buna göre din sosyolojisi doktora tezlerinde öne çıkan akademik ilgi ve yönelimlerin aşağıda dile getirilen üç kategoride toplanabilecek bir eksiklik ve ihtiyaç ekseninde değerlendirilmesi mümkündür.

Eşzamanlılık Açısından

Doktora tezlerinde öne çıkan ve din sosyolojisi çalışmalarının eş zamanlılık noktasındaki eksikliklerinden biri olarak değerlendirilebilecek bu bağlam, bu alanda üretilen çalışmaların birbiriyle eş zamanlı olarak bir bilgi alanını özgün biçimde zenginleştirmeye yönelik olarak gelişip gelişmediği irdelemesine dayanmaktadır. Genel olarak teorik bilgiyi doğrulama veya yanlışlama noktasından öteye gidemeyen akademik çalışmaların yaygınlığı ile paralel olarak ortaya çıkan ve neredeyse teorik bir laboratuvar ortamı içerisinde kalmaya eğilimli ve çözümleme niteliğini yükseltme noktasında da yeterinde hevesli olmayan bir ilginin din sosyolojisi alanında yapılmış doktora tezlerine de yansıdığı dikkati çekmektedir. Bu çalışmalar içerisinde söz konusu eleştirinin kapsamına giremeyecek kadar kaliteli çalışmalar olduğu elbette bir gerçektir. Fakat hem din sosyolojisinin Batı tandanslı repertuarından uzak kalmayı ve bu merkez tarafından yönlendirilmeyi kabul etmeyerek bu birikimi tümünden reddeden yaklaşımların hem de bu teorilerin gelmiş geçmiş paradigmalarıyla kendi sorunlarına bakma noktasında yeni bir söylem ortaya koymayan toptan tüketimci eğilimlerin akademik katkı olarak birine benzer bir yüzeysellikte kalmaktan kurtulamayacağı açıktır. Bu nedenle mevcut çalışmaların ortak bir bilgi alanını çoğaltma noktasında yeterli metodolojik bütünlüğe ulaşma noktasında oldukça yol kat etmesi gerekmektedir. Nitekim teorik birikim, araştırmacının kendi problemine doğru bir noktadan bakmasını sağlama noktasında önemli fakat bu problemlerin derinlemesine analizinde her zaman bağlamsal irtibatları iyi koordine edilmiş özgün bir zemine ihtiyaç duyması bakımından da eksiktir.

Bazı tezlere yansıdığı üzere din konusunda araştırma yaparken, teoriye doğru bir noktadan başlayabilmek açısından gerekli olan din hakkındaki asgari bilginin eksik ve parçalı bir örgüyle sahiplenişinin ortaya çıkardığı ekletik ve aktarmacı ilgilerin üstesinden gelinebilmesi açısından da eşzamanlı bir bilgi alınma gereksinim vardır. Özellikle ilahiyat alanının, dini daha çok tarihsel boyutları ve İslami ilimler geleneğindeki konumu itibariyle ele alışı ve buna bağlı olarak da sosyal bilimsel yaklaşımların yeterli ilgiyi görememesi (Köktaş, 1997:143) din sosyolojisi çalışmalarında eşzamanlı bir bilgi alanının ortaya çıkamamasının önemli nedenlerinden biri olarak sayılabilir. Bu mesafeli yaklaşım kadar sorunlu bir başka durum da, sosyal bilimlere yönelik eğilimlerin teorizm, eklektizm izlenimi uyandıracak derecede yüzeysel ve sentezci popüler ilgilerin baskısı altında kalmış olmasıdır (Bkz.Subaşı, 2014). Örneğin dindarlık araştırmalarında; her olguyu kendi bileşenleri çerçevesinde okuma ve ilişkisel çözümlemelere ulaşarak Türkiye’deki dindarlığın çoğul formlarını sosyal değişim kadar toplumsal sürekliliğin de inşa ettiği düzlemde ele almaya yönelik ilgililerle, eleştirel ve düşünsel (reflexive) tartışmalara zemin hazırlayan yöntem tercihleri yerine daha popüler ve çekici sayılabilecek kavramsallaştırmalara dayalı olarak üretilen teorik kodların

yaygınlaşması bu kategorideki çalışmaların temel eksikliklerinden biri sayılabilir. Bu eksikliklerin din araştırmalarında sahici temsil sistemlerinin oluşturabilmesinin önünde de bir engel teşkil ettiği söylenebilir.

Problematiclik Açısından

Problematiclik eksenini, taranmış olan doktora tezlerinin bir meseleyi problem olarak görmeye ve bunu doğru ve gerçek bir bağlam üzerinden temellendirmeye yönelik bütüncül bir yaklaşımın ne ölçüde sağlanabildiği hususunda öne çıkan durumun analizini içermektedir. Çoğunlukla küçük problematicliklerle ele alınan şehirleşme din ilişkisi, tüketim din ilişkisi, ekonomi din ilişkisi gibi konularda mekan, imkan, inanç ve sosyal niteliklere yönelik bütüncül bir tartışmanın sürdürülebilmesi ve bu tartışmaların yeterli ampirik ve etnografik birikimle desteklenebilecek düzeyde ele alınması yapısal alandaki dönüşümlerin dinamik görüntülerini ortaya koyabilme imkanı sunması açısından önemlidir. Diğer taraftan karar kılınmış bir problem alanı ile ilgili olarak söz konusu problemi benzerlerle kıyaslama, ortak ve özgün yönleri açıklama noktasında ufuk açacak eğilimlerin ağırlık kazanması gerekmektedir. Örneğin din sosyolojisi alanında çalışılmış konulardan biri olarak din-devlet ilişkilerinin Türkiye’deki mecrasını, laiklik, demokrasi tecrübesi gibi süreçlerin ülke için deneyimlerle birlikte dünyadaki örneklerle kıyaslanmış görünümünü ortaya koyacak çalışmalara hızla ihtiyaç duyulduğu yadsınmaz. Bu nedenle Müslüman toplumdaki değişimleri, bu toplumlarda dini temelli sosyal hareketleri mukayese imkanı sunacak problem alanlarıyla buluşturarak ele almaya dönük çıkarım alanlarının özellikle doktora düzeyinde zenginleşmesi gerekmektedir. Müslümanlık, modernlik, laiklik ve demokrasi gibi süreçlerin Türkiye özelindeki birlikteliğinin meydana getirdiği gerilim alanlarının (Akşit vd., 2012: 443) daha geniş çözümlenebilmesi için bir paradigma farklılığı ve metodolojik zenginlikle eş zamanlı olarak din sosyologları nezdinde gündem olabilmelidir. Bu bağlamda ilgili süreçlerin ortaya çıkardığı toplumsal yapılarda görülen aidiyetlerin hangi insani ilgi alanlarıyla buluştuğunu doğru analiz edebilmek için verilerin sayısal olarak toplanmasından ziyade, sosyal tipolojileri tanımlayabilmeye fırsat sunacak gözlemlere ve bunları dinamik ilişki alanlarıyla birleştirecek akademik yönelimlere de kuşkusuz ihtiyaç duyulmaktadır.

Zamanın Kıyısında Olma Açısından

Türkiye’de genel olarak akademik ilgilerin, özelde ise din sosyolojisi alanında öne çıkan eğilimlerin içinden geçilen zamanı okuma ve akademik bilgi sahasını gündelik olana açma noktasındaki dinamizmi önemli hususların başında gelmektedir. Nitekim hiçbir gerçeklik gündelik olanın gölgesinden bağımsız olarak var olmamakta ve olağan hayatın içerisinde bir iz taşımadan kendi bilgisini üretmemektedir. Genelde akademinin özelde ise her bir disiplinin kendi sınırları içerisinde “insan” a ait olanın bilgisini ortaya çıkarmak ve bunu içinde bulunulan toplumun ilgi evrenine bilgi dünyasına açarak zenginleştirmek sorumluluğunda olduğu bilinmektedir. Akademinin, toplumun dışında, uzağında ve çoğunlukla da ona yabancı olarak elde tutulan bir birikimin sürekli hegemonik bir mesafe bilinciyle çoğaltıldığı yerler olduğu şeklindeki kavrayış Türkiye’de zaman zaman yapılan çeşitli bilim tartışmalarının başlıkları arasındadır. Özellikle sosyal bilimler alanında yürütülen çalışmalarda eş zamanlı ve doğru problematicle ele alınmış konuların toplumsal gerçeklikleri doğru anlama noktasında zamansal bir paralelliği içermesi gerektiği açıktır.

Makale kapsamında taranmış olan doktora tezleri konu başlıkları itibariyle dönemsel bir tasnife tabi tutulduğunda (çalışmaların başlama ve bitirme süreçleri de dikkate alınarak) akademide kendi döneminin sorunlarına duyarlı bir ilginin yanı sıra ağırlıklı eğilimin var olan birikimin, terimsel değişikliklerle görünürde bir farklılık kazandırılarak, tekrarına yönelik artan bir kısır döngüyü alana sabitleme şeklinde bir riske açık olduğu ifade edilebilir. “Tekrar” sorunu, doğal olarak güncel olan ilgiyi kırmakta ve fakat popüler ilgilerin günceli yüzeysel olarak işlemesine dönük alışkanlıkları da yaygınlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu kapsamda üretilen din sosyolojisi birikiminin kendi bilgisini gündelik olana açma ve oradaki derinliğe ulaşma noktasında da bir eksiklikle karşı karşıya olması

muhtemel hale gelmektedir. Örneğin bugün din sosyolojisinin Türkiye’deki güncel muhtemel ilgi alanlarıyla ilgili bir liste yapıldığında; ara dönem pratiklerinin dönemsel incelemesi, inanç ve düşünce hürriyetinin ana eksenleri, türban tartışmaları ve bu tartışmaların konunun ana aktörleri üzerindeki etkileri, ekolojik felaketlerin toplumsal etki ve izleri, toplumsal cinsiyette yeni varyantlar ve özgün söylem arayışları, İslam dünyası ve Arap baharının geride bıraktıkları, İslamofobide örtük söylemin etkileri, İlahiyat tartışmaları, verili müfredatın eğitim sistemini biçimlendirme pratikleri, dinin güçlenmesi, dinin örtük değersizleşmesi, aydın ve entelektüel tartışmaları, topluma içerdiren yabancılaşma pratikleri, din- devlet ilişkilerinde diyanetin varlığı, dini kurumların dün ve bugünü, akademide İslam, Ak Parti iktidarı, dini azınlıklar, cemaatler, dini örgütler ve kriminalize yapılar, Ortadoğu politikalarının dini eksenleri, dijitalleşme kültürü ve yeni insan profilleri, sosyal ve dini tipolojilerin yeni varyantları, göç, yeni karşılaşmalar ve din ilişkisi gibi pek çok başlıkta yapılacak daha fazla sayıda ve özgün araştırmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu ve daha detaylı konu başlıklarının zamanı doğru okuyan bir yaklaşımla işlenmesi, Türkiye ve dünyada mevcut sorun ve gündemlerin sağlam bir problematiğe dönüştürülerek akademiye taşınması noktasında artan çabalar, kuşkusuz din sosyolojisi disiplininin de daha ufuk açıcı bir noktaya ulaşmasında verimli katkılar yapacaktır.

Sonuç

Türkiye’de din sosyolojisinin gelişimi, mevcut çalışma alanı ve konu ağırları göz önünde bulundurulduğunda disiplinin kendi içinde bir sistematik ile ilerlediği kuşkusuz ortadadır. Fakat özellikle genel olarak Türkiye’de akademik alanın temel problemleri olan ve makale kapsamında yer almadığı için değinilmeyen bilimsellik zaafiyeti, aktarmacılık, epistemolojik bulanıklık, nesnellik sorunları, metodolojik savurganlık, intihal gibi pek çok konunun farklı düzlemlerde tartışıldığına zaman zaman şahit olunmaktadır. Sosyal bilimlerin diğer tüm alanları gibi sosyoloji ve din sosyolojisi alanında yapılan lisansüstü çalışmalar da bu problemlerle süreçlerden bir biçimde etkilenmektedir. Verili bir paradigma içerisinde, dönem dönem siyaset alanının belirleyiciliğinden bağımsız ilerleme noktasında yeterli özgünlüğü yakalayamamış olan din tartışmalarının ülke içindeki tarihsel serencamı bilimsel bir disiplin olarak din sosyolojisinin gelişimini de kuşkusuz doğrudan etkilemiştir. Sadece bilgi alanının takviyesi ile giderilemeyecek, toplumsal koşulların ilerlediği mecrayı derinlemesine ele alabilecek bir bilim mantığı ve genel olarak sosyal bilimlerin üst bir çığa yakalamış olan bilimselliğini mevcut akademik dünyanın gündem edinmesi ve bu bağlamda danışman ve araştırmacı boyutunda zahmetli bir yolun tercihinde gerekli ilginin daha fazla gösterilebilmesi önemlidir.

Makale kapsamında taranan ve tamamlanmış tezler kategorisinde yer alan 196 adet araştırma ile devam edenler kategorisinde yer alan 78 adet doktora tezi ekseninde toplamda 274 çalışmanın ortaya koyduğu tablo, son yıllarda farklı alanlarda umut verici düzeyde artan konu ilgileriyle birlikte genel anlamda din sosyolojisi disiplinin ana kodlarına yönelik ilgi ve temsil düzeyinde bir takım eksikliklerin akademi düzeyinde aşılmayı bekleyen eşikler olarak karşımızda durduğunu göstermektedir. Temelde ilahiyat akademisinin özelde de din sosyologlarının, içinde yaşanan dünyanın hem oldukça gürültülü hem de kimi zaman sessiz sedasız vuku bulan değişimlerini, ülke olarak içinden geçilen süreçlerin sancılarını eş zamanlı kavrayabilen bir zihin açıklığıyla gündem edinebilmesi hayati önem arz etmektedir. Zaman zaman ilahiyat akademisinin kendi iç sorunlarına odaklanmasını gerektirecek kolektif bir yüzleşme pratiği ile de karşı karşıya kalması muhtemel bu süreçte, dini bizatihi onun kendi gerçekliğine yabancılaştırmadan anlama çabasının önündeki tarihsel karmaşıklık, zhinsel bulanıklık gidermeye yönelik sahici bir çabanın din sosyolojisini gündelik gerçekliğin merkezine yerleştirecek bir akademik ilginin de önünü açacağı açıktır. Bu yüzden din sosyolojisi alanında değerli isimlerin emek mahsulu çalışmalarına benzer araştırmaların sayısı artacak ve Türkiye’de dinin sosyolojik görünümünü ele alan doğru bir metodolojik birikimden ve özgün bir söylem repertuarından söz etmek daha fazla mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Akşit B. (2012), Şentürk R., Türkiye’de Dindarlık, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Akyüz, N. (2008), “Türkiye’de Din Sosyolojisi”, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Akyüz N., Çapcıoğlu İ. (ed), Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Arlı A., Bulut Y. (2008), “Türkiye’de Sosyolojiyle 100 Yıl: Mirası ve Bugünü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.6, S.11, ss.13-32.
- Arslantürk Z.&Amman T. (2009), Sosyoloji/Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler, İstanbul, Çamlıca Yayınları.
- Ayas, M.R. (2008), Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri”, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Aydemir, S.(2004), “Türk Din Sosyolojisinin Kimliği”, Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2004, Çorum, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Yayınları, ss.35-42.
- Baker, U. (2015), Kanaatlerden İmajlara/Duygular Sosyolojisine Doğru, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1997), “Toplumbilim Sorunları, Işık Ergüden (çev.), İstanbul, Kesit Yayınları.
- Bilgin N.(2014), Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Canatan, K. (2016), “İğreti Hayatın Yarattığı İğreti Bir Tip: Gurbetçi, Toplumsal Tipler, Aydemir, M.A. (ed), ss.173-195.
- Coşkun, İ. (1991), “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, 75.Yılında Türkiye’de Sosyoloji, İstanbul, Bağlam Yayınları, ss. 13-23.
- Çapcıoğlu, İ.(2004), “Din Sosyolojisinde Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma”, AÜİFD, C.45, S.1, ss.203-224.
- Çapcıoğlu, İ. (2009), “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arkaplan ve Yeni Gelişmeler”, Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, C.2, S.1, ss.219-233.
- Çelebi, N. (2007), Sosyoloji Notları, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Çelik H.& Ekşi H. (2015), “Gömülü Teori/Nitel Desenler”, İstanbul, Edam Yayınları.
- Erdinç, Ş. (2017), “Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları: Lisansüstü Tezler Bağlamında Bir Yaklaşım-Cumhuriyet Üniversitesi Örneği-, İslami İlimler Dergisi, Yıl. 2, Cilt. 12, s.1, ss.183-203.
- Güllü, İ. (2016), “Türkiye’de Sosyoloji Bölümlerindeki Din Sosyolojisi Dersleri Üzerine Epistemolojik Bir Araştırma”, TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/13, ANKARA-TURKEY, www.turkishstudies.net, ISSN: 1308-2140, DOI Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>. p.473-498.
- Günay Ü. (2002), “Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları”, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (12), ss.1-20.
- Günay, Ü. (2006-2009), “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Teorik ve Metodolojik Meseleler”, Toplum Bilimleri Dergisi, 1-3, S.1-6, ss.7-47.
- Günay, Ü.(2011), Din Sosyolojisi, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Huberman M. (2016), Nitel Veri Analizi, Çev: Altun S.& Ersoy Ali, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık.

- Kara, İ. (2010), Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2012), Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Köktaş, M.E. (1997), "Türkiye'de Sosyal Bilimler ve Din Olgusu", İslam ve Modernleşme, İstanbul, İsam Yayınları.
- Kirman, M.A. (2004), "Türk Din Sosyolojisi Araştırmalarına Tespit ve Öneriler", Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu, 11-13 Haziran 2004, Çorum, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ss.237-245.
- Kuş, E. (2009), Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri, Ankara, Anı Yayınları.
- Merton, R. K. (1938), "Social Structure and" Anomie, American Sociological Review, Vol.3, No.5, pp.672-682.
- Mardin, Ş. (2004), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012), Türk Modernleşmesi, M. Türköne, Önder T. (der.), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Okumuş, E. (2018), Din Sosyolojisi, Ankara, Maarif Mektepleri Yayınları.
- Parla, T. (2006), Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, Üstel F., Yücesoy S. (yay.haz.), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Punch, K.F. (2005), Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, Bayrak D., Arslan B., Akyüz Z. (çev.), Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Subaşı, N. (2014), Din Sosyolojisi, İstanbul, Değerler Eğitimi Merkezi (Dem) Yayınları.
- Şahin, M.C. (2016), "Türkiye'de Din Sosyolojisi Disiplini Üzerine Bazı Değerlendirmeler", Journal of Islamic Research, s.27 (2), ss.148-163;
- Taş, K. (2018), "Sosyolojik Metodolojinin Ontolojik ve Epistemolojik Temelleri", TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 13/2, ANKARA-TURKEY, www.turkishstudies.net, ISSN: 1308-2140, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>. p. 49-70.
- Toker, İ. (2006), "Nitel Araştırma Paradigması ve Din, Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.26, ss.55-76.
- Yılmaz, S. (2017), "Din Sosyolojisi Çalışmalarında Alan Araştırması Yapmanın Zorlukları", Journal of History Culture Art Research, s. 6(3), ss. 1-31.